

Десимир Тошић

ЛИЧНЕ БЕЛЕШКЕ

Демократска странка
Библиотека „Милан Грол“
Истраживачко-издавачки центар

Библиотека „Милан Грол“

ЛИЧНЕ БЕЛЕШКЕ

Десимир Тошић

Београд, 2007.

ЛИЧНЕ БЕЛЕШКЕ

Десимир Тошић

Издавач

Библиотека „Милан Грол“
Демократска странка / Истраживачко-издавачки центар
Београд, Нушићева 6
(011) 3244 511
iic@ds.org.yu
www.izdavackicentar.ds.org.yu

Главни и одговорни уредник: Слободан Гавриловић

Аутор: Десимир Тошић

Редакција: Сања Јовичић
Тања Милисављевић
мр Душан Обрадовић
Бранка Петровић

Технички уредник: Владимир Сивцевич Волођа

Дизајн корица: Ненад Стојановић

Лектор: Зорица Грујичић

Штампа: *Evro Giunti*, Београд

Тираж: 2 300

ISBN 978-86-7856-069-9

„Личне белешке“ објављују се захваљујући помоћи Фонда за отворено друштво. У издавању учествује, поред Библиотеке „Милан Грол“, и Истраживачко-издавачки центар Демократске странке.

Неколико речи објашњења

„Личне белешке из 1941. године“ објављене су први пут у часопису *Токови историје*, у издању Института за новију историју Србије, бр. 3, Београд 2006. Потом је те исте белешке, као „Једно виђење студентских политичких кретања пред Други светски рат“, објавио Истраживачко-издавачки центар Демократске странке ове 2007, у књизи *Храст слободе – Десимир Тошић*. На сугестију извесних читалаца овог текста „личних бележака“, оне се објављују сада по трећи пут, по изричитој дозволи уредника горенаведеног историјског часописа др Радмиле Радић, као посебно издање Библиотеке „Милан Грол“ Истраживачко-издавачког центра ДС. Ово издање, међутим, биће нешто проширено и материјалом који није везан за „личне белешке“. То захтева ових „неколико речи објашњења“.

Писац „личних бележака“ Десимир Тошић жели да овом приликом исправи неке своје грешке у вези с књигом *Демократска странка 1920–1941* (издање Службеног листа и Фонда „Љуба Давидовић“, Београд 2006). Наиме, у тој књизи, у делу где су објављени документи и слично, изостао је један значајан текст који је објавила Демократска странка 1939. године – „Демократи о садашњем стању у земљи“, издање Главног одбора 1939. године, баш пред рат, виђење пророчко о стању у земљи и о евентуалним последицама тог и таквог стања. О овом есеју писао је страначки не-истомишљеник тог времена, професор Драгољуб Јовановић (1895–1977) у својој петој књизи *Мемоара*, похрањених у Архиву Југославије: „У овом елаборату, зрелом и државничком, осетио сам племениту инспирацију Љубе Давидовића и књижевно перо Милана Грола. Он је (елаборат) чинио част демократама као Србима и политичарима“. Будући да личне белешке осликавају политичке односе на Београдском универзитету, мислимо да би било корисно објавити и овај елаборат у садашњем издању „Личних бележака“.

С друге стране, пошто је реч о Демократској омладини пред Други светски рат, сматрали смо за потребно да поновимо програм Студентске демократске омладине који се први пут појавио у гласилу те омладине, *Демократу* јануара 1940, и потом у поменутој књизи о Демократској странци из 2006. године – у књизи у којој је предговор написао председник данашње Демократске странке Борис Тадић.

У овом издању „личних бележака“ појављује се још један додатак а то су фотографије омладинских првака из времена пред Други светски рат, али и фотографије извесних омладинских активиста демократа који су за време Другог светског рата били по нацистичким логорима или избегли из комунистичке Југославије и били ангажовани у раду емигрантске организације, Савеза *Ослобођење*, који није био формално наставак Демократске странке или Демократске омладине из 1941. године, али је стварна веза међу њима и те како постојала и о том проблему вероватно биће речи у истраживању једног млађег историчара са Филозофског факултета у Београду, др Мире Радојевић. Имена појединих активиста на фотографијама, који су били активни пред рат у Омладини и наставили после рата у Савезу *Ослобођење* и емиграцији, штампана су црним словима.

На крају, треба да додам и нешто у вези с регистром имена. Досадашњи читаоци захтевали су да се уз имена активиста додају неки лични подаци о младим активистима. То практично ја не могу сâм да учиним, јер је прошло од тих времена скоро седамдесет година. Можемо само да се надамо да ће се тек после овог трећег издања јавити неки читаоци који следеће издање могу да обогате извесним подацима о омладинским активистима из времена пре, за време и непосредно после Другог светског рата у Југославији или емиграцији.

Због наведених разлога ни регистар имена ни глосаријум неће личити на уобичајене регистре и глосаријуме.

Не могу ни на овом месту да заборавим своје сараднике у припремању материјала за „личне белешке“, и да им се не захвалим на помоћи: Љубици Качавенди-Николић и Ивану Кузмановићу, и посебно фотографу Ненаду Стојановићу коме се нажалост нисам захвалио на драгоцености сарадњи у недавно објављеној књизи о Демократској странци између два рата.

Десимир Тошић

Деси́мир Тошић

ЈЕДНО ВИЂЕЊЕ
СТУДЕНТСКИХ ПОЛИТИЧКИХ КРЕТАЊА ПРЕД
ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ

– личне белешке из 1941. године –

Приликом мог хапшења, односно после 8. фебруара 1943, мој отац је уништио многе моје белешке које је посматрао као компромитујуће пред немачком окупацијском полицијом Гестапоа. То је чинио чак и са извесним књигама. У стварности Гестапо није имао свој истражни апарат за непосредни рад у окупираној земљи, већ се ослањао на одличну Недићеву „Специјалну (политичку) полицију“ и на богат број доушника у нашој маси.

Међутим, вероватно захваљујући мом брату, доцније хирургу Властимиру Тошићу (1922–1996), сачуване су моје белешке из времена врења и ревитализације Демократске омладине на Београдском универзитету. Ова је организација, после 1918, била прва међу политичким групама, по броју гласова на студентским изборима, све до Краљевог државног удара јануара 1929. године, када су све политичке организације стављене ван закона. Међутим, једна једина организација, која је већ од 1921. имала искуства са илегалним радом, била је Комунистичка партија Југославије. Тако су комунисти постали апсолутна снага на Универзитету већ од 1935, али су се вешто заклањали иза „студентског напредног покрета“, Уједињене студентске омладине, у којој су формално биле окупљене све политичке опозиционе групе, али малобројне и под контролом комуниста, контролом „народних студената“.

То, наоко, студентско јединство су покушали да наруше демократи на челу с Милијом Јанићијевићем, апсолвентом права, мислим већ 1935, али нису успели да постигну неки значајнији резултат. Јанићијевића су комунисти обележили већ тада као „непријатеља“. Био је убијен од стране партизана почетком 1945. године.

После тог првог покушаја еманципације Демократске омладине од комуниста, настао је други покушај 1939. године. Може се рећи да је он делимично успео, али се усложио са проблемима рата и окупације.

Цела ова расправа око студената Београдског универзитета значајна је утолико што и ту постоји нека врста наше митологије. Комунисти су сматрали да су сви студенти припадали такозваном напредном студентском покрету. Националисти Српског културног клуба тврдили су супротно: студенти су били у огромној већини националисти и за време рата изјаснили су се за Дражу Михаиловића... Историјска истина је нешто другојачија!

Комунисти су објавили после Другог светског рата две добре документације о раду на Универзитету од 1918. до 1941, и посебно о раду пред Други светски рат. Ту ће се видети да је на целом Београдском универзитету било једва 300 чланова КПЈ, али су они помоћу разних организација неполитичког карактера држали не само студенте под контролом већ и добар део професора, опортуниста и људи без уверења (студија Милице Дамјановић „Напредни покрет студената Београдског универзитета“, I и II књига, Полит, 1966. и 1974). У циљу посматрања политичког развоја омладине пред сам Други светски рат треба погледати и три значајне књиге академика Димитрија Ђорђевића „Ожигљци и опомене“, 2001. Београд, СКЗ. Ове три књиге сведоче о времену под окупацијом и после 1945. године – о активности такозване Југословенске равногорске омладине.

Међутим, главна снага студената била је „неутрална“, неполитичка, апстинирала је. У таквој ситуацији било је доста једноставно да их добра комунистичка организација све држи под контролом. Њој се отела једино 1939. Демократска омладина, „захваљујући“ немачко-совјетском пакту 1939. године.

Али, независно од тога стизао је нови подмладак на Универзитет и он је за тренутак био сав у рукама Српског културног клуба, тако да би се могло рећи – да није било рата – за две-три године имали бисмо на Универзитету већину Српског културног клуба. Питање је како би се ова, делимично романтична националистичка и малограђанска генерација, с јасним националним екстремизмом и антистраначким тенденцијама, сналазила у свакодневном студентском животу...

Треба да се извиним читаоцима што је у овом тексту сачуван оригинални текст са апологијом „генерације из 1920. године“. Хтео сам да сачувам све оно што сам мислио и бележио пре шездесет и пет година, дакле за време прве године нацистичке окупације, 1941. године.

I. РАД У ОМЛАДИНСКОМ „НАРОДНОМ ФРОНТУ“

Уједињена студентска омладина и Акциони одбор студентских удружења

Омладински „народни фронт“ представља групну студентску политичку организацију која се звала Уједињена студентска омладина (УСО). Ову формацију сачињавале су следеће групе: комунистичка („народна омладина“), радикална, самостална демократска, демократска и земљорадничка. Често се дешавало да је земљорадничка група била представљана својом десницом и својом левицом у исти мах. Ове студентске групе биле су у одговарајућем односу са истоименим партијама, али истинску везу и стварну зависност од своје партије имала је само комунистичка група. Уједињена студентска омладина створена је после 1934. године; манифестовала је своју заједничку снагу на изборима 1935. и 1938. године у Југославији, помажући опозицију, и на светском конгресу омладине у Женеви око 1936. године. Покушај УСО да приведе у свој круг београдску групу хрватских студената, студенте Хрватске сељачке странке који су студирали у Београду, није никад успео.

У првим годинама Југославије после 1918. грађанске студентске групе (демократска, радикална, републиканска, самостална демократска, Орјуна и земљорадничка) биле су далеко јаче како у стварном броју, тако и у револуционарном полету од групе студената комуниста. Крајем псеудопарламентарне југословенске ере 1928. и почетком шестојануарске диктаторске владавине, настојање студентске омладине кретало се углавном између неформулисаних радикалних (левих и десних) струја и огромне масе коју је обухватио интелектуални апатични неутрализам. *Од почетка егзистенције УСО-а настају покушаји поновних организовања грађанских студентских група.* Чињеница је да је комунистичка група студената за све ово време неактивности грађанских страначких група начинила један огроман напредак у техници организовања и окупљању студентских маса како по ширим политичким тако и по стручним студентским питањима.

Студентски демократски клуб

Студентску демократску групу *Студентски демократски клуб* сачињавале су углавном три струје студената. Једну групу представљали су директни заступници комунистичке омладине који су послати од стране Комунистичке партије Југославије, другу групу сачињавала је амбициозна и на грађански начин васпитавана омладина; а трећу групу углавном левичарски настројени идеалисти. У том времену позната имена у СДК су углавном ова: Милија Јанићијевић, Војин Андрић, Добривоје Протић, Слободан Комадинић, Милош Милосављевић, Ратко Милисављевић Агара, Милош Балножан, Боривоје Миленковић, Александар Ђурић, Станко Џингалашевић, Фрањо Бајец, Боривоје Ромић, Ђорђе Радовановић, Миодраг Недељковић, Андра Полети, Владимир Делари, Радован Грковић, Николић из Горњег Милановца, Ратибор Поповић, унук Љубе Давидовића. Радне снаге Клуба биле су у јачини од 5 до 10 душа. У односу на опште организовање студената, у СДК су биле заступљене две тезе: по једној, тзв. левичарској, студентска Демократска омладина морала је остати у УСО по сваку цену и под свим условима како би се одржало јединство студентских напредних снага. Друга група је сматрала, у циљу очувања самосвојног идејног правца, да студентска колаборација може бити опортуна само дотле док је у сагласности са основним начелима и циљевима СДК-а. Прва група се окупљала око главног комунистичког агента у СДК-у, Станка Џингалашевића, а друга око Милије Јанићијевића који је био у непосредним и блиским односима са вођством Демократске странке.

У новембру 1938. појавили су се у СДК-у Миодраг Петровић, студент права из Ниша, који је после тромесечног рада напустио Клуб и отишао комунистичкој омладини; Марко Крстић и Десимир Тошић, студенти права из Београда. У недостатку придобијања млађих снага, вођство СДК-а, у то време на челу са М. Балножаном, А. Ђурићем, Бором Миленковићем, Станком Џингалашевићем, Ђорђем Радовановићем и Боривојем Ромићем, делегирало је у јануару 1939. Крстића и Тошића у *Одбор за одбрану земље* – културни одсек, као и за чланове Управе Студентског правничког друштва. У фебруару 1939. Тошић је делегиран и у *Одбор студената прве године* и за члана Извршног одбора Уједињене студентске омладине (на место Ђорђа Радовановића, који је отишао да служи војни рок

– или на војну вежбу). Други делегат у Извршном одбору УСО био је Станко Џингалашевић.

Покушаји млађих снага у СДК-у били су управљени ка еманципацији СДК-а од УСО-а. Тај план принципијелно је обухватао неколико тачака. Прво, прикупљање млађих снага у општој конкуренцији на Београдском универзитету, а врбовање нових чланова иначе није било дозвољено ни формално ни због стварних односа политичких снага, будући да је комунистичка група била у далекој надмоћности у односу на све остале грађанске групе заједно. Друго, постављање једног конкретног идејног става који је могао у потпуности да одваја идеологију комунистичке Интернационале од идеологије грађанског либерализма. Треће, да у политичкој техници саглашавања студентских група у оквиру УСО-а дође до стварне једнакости у свим манифестацијама како не би превагла идеја и став београдске комунистичке студентске групе.

Ови покушаји нису успели, с једне стране, због отпора левнице у самом СДК-у, због њених веза са комунистичком групом, као и због одсуства реакције и нерада „десних“ елемената који су били васпитавани у духу грађанског менталитета, у духу личног амбициозног надметања.

Са развојем догађаја у Европи, који су се у 1939. манифестовали углавном око снага левичарских струја, осећала се и на Београдском универзитету превага, у свим круговима, левичарских ставова. То је натерало десницу СДК-а да напусти даљу борбу како у СДК тако и у оквиру УСО. Превага левичарских струја била је нарочито очита у тренутку кад се тражило од свих грађанских студентских група да прихвате став Совјетског Савеза 1939. у односу на западне силе – Француску и Велику Британију, односно када се захтевало да све грађанске групе у заједници са комунистима у УСО оптуже западне силе због несклапања „Велике Антанте“, пре него што је уопште дошло до објављивања Антантиног „неспоразума“ и пре него што је дошло до споразума совјетско-немачког у августу 1939. године. Пошто овим споразумом СССР постаје неутралан, комунисти су, после дојучерашњег става хушкања против Немачке и тражења превентивног рага против ове силе, сада тражили да се објави југословенска стриктна неутралност и да се прекине са акцијом Одбора за одбрану земље, јер ће СССР бранити „неутралност Југославије“. Од пароле „Бранићемо границе“ прешло се на парољу „Доле рат!“. Ту промену тактике комуниста на штету

народних интереса и државне политике, само у циљу да следе совјетску политику, свесне демократске снаге нису могле да прећуте. Промена тактике је могла бити промена става Треће интернационале и СССР-а у односу на интересе европских народа, али није могла нити је смела по логици да повуче промену става малих народа уопште, у смислу одбране слободе од нацизма и одбране независности, као и идеолошку промену става демократски настројене омладине.

Појава младих и распад УСО

У овом тренутку међу грађанским групама у оквиру УСО-а није дошло до икаквог масовног, видног и организованог отпора. Самостални демократи нису имали стварно своје праве представнике у УСО. Земљорадници су били потпуно у позадини. Од радикала био је симпатични „Шиља“ Р. Радовановић; укупно, тешко да је ту била једна десетина студената радикала. На конкретним радовима учествовали су комунисти и мала демократска група. Тако је дошло до изјашњавања и манифестација УСО у месецу септембру, кад се УСО изјаснила преко свог Извршног одбора за „неутралност“, против франко-енглеског блока, „за мирољубиву политику“ СССР-а. Тај став наилазио је на слабу реакцију у некомунистичким круговима студентске омладине која се осећала слабом, без снаге, иницијативе и борбености, али која је ипак успела да, поред младих снага, прикупи и њихове старије сараднике. Д. Тошић је крајем септембра дао оставку на чланство у Извршном одбору УСО-а и сматрао је за потребно, у заједници с Крстићем, да позове све другове, који се нису слагали са радом СДК-а и УСО-а, да напусте Студентски демократски клуб. На то су дошла настојања клупске левице да ове млађе чланове, иако противнике, задрже у својој средини. Тошић је за узврат инсистирао да се изгради једна политичка платформа која би потпуно одређивала и обавезивала идеолошки став организације. У том смислу изабрана је комисија састављена од Александра Ђурића, Станка Цингалашевића и Тошића. Она је начинила један писмени састав¹, који све до 1940. године није имао никакве политичке вредности ни употребе, пошто су млађи чланови били у

1 Тај састав, најбољим делом, био је објављен јануара 1940. у *Демократу* као *Основни погледи и схватања Студентске демократске омладине*.

мањини, а старији су својим старим личним неслагањима сметали сваком идејном и програмском организованом раду.

Почетком новембра 1939. године дошло је до скупштине у СДК-у. Фило-комунистичка листа на челу са Радованом Грковићем, Џингалашевићем, Боривојем Ромићем, Николићем из Горњег Милановца добила је 17 гласова, а опозициона листа на челу са Полетијем, Крстићем, Лазаревићем и Тошићем свега седам гласова. Било је нешто више чланова СДК, али нико није знао колико.

Почетком децембра издваја се догађај који је био непосредни повод за рачишћавање односа у СДК-у. На комеморацији францушког адмирала Гепрату дошло је до антифранцуских демонстрација на Београдском универзитету. То је довело до дефинитивног растурања УСО-а, пошто је извршен „пуч“ у СДК и Станко Џингалашевић искључен из Демократске странке, па аутоматски и из СДК. У међувремену, старији чланови Студентске демократске омладине напуштали су организацију углавном због незадовољних амбиција и због међусобних личних сукоба: Јанићијевић и Војин Андрић, вероватно још неки старији студент. Ова двојица помнутих вероватно су били већ докторанти права. После тог догађаја „левица“ се никад није појавила у СДК.

Појава групе „Напред“ и Српског културног клуба

Пре него што је дошло до растурања УСО, образована су још два оmlадинска центра. У једном – оmlадинска група око листа *Напред* професора Михаила Илића, коју су образовали студенти демократи „десничарских“ схватања, као што су били М. Јанићијевић, Милосављевић Агара, Милан Милосављевић, Добривоје Протић. Ова последња тројица нису престајали да буду чланови СДК-а. Ова група није имала истакнутог става ни видног рада, а била је и малобројна.

Други оmlадински центар била је Оmlадинска секција Српског културног клуба. У ту секцију почетком и средином 1937. улазили су у начелу сви припадници УСО-а. СКК је био у почетку 1937–1939. године скуп угледних политичара, научника и привредника земље, без обзира на политичко опредељење, осим профашистички, режимски и комунистички опредељених људи. Међутим, ту је било и појединаца, некад републикански настројених, али политички неуспелих. Оmlадина Клуба је стајала под непосредним

утицајем и вођством професора Универзитета др Слободана Драшковића. Крајем 1939. и почетком 1940. ова омладинска секција добила је једнопартијски смисао а инспирисана је углавном великосрпском идеологијом и националистичким грађанским конзервативизмом.

Почетком 1940. иступили су из СКК-а студенти демократи: Добривоје Протић, М. Милосављевић, Р. Лазаревић, Бранислав Чакаревић, Крстић, Тошић и Илија Зечевић. Нешто доцније иступили су и приступили демократама Добрица Ђорић, Иван Пајић, као и средњошколац Бранислав Страњаковић и други.

Нова Србадија је био часопис Омладинске секције Српског културног клуба.

II. САМОСТАЛНИ РАД СТУДЕНТСКОГ ДЕМОКРАТСКОГ КЛУБА

Као први чин чишћења СДК-а и ново формирање студентске организације демократа било је образовање Акционог одбора Студентске демократске омладине (СДО), који је издао манифест против антифранцуских демонстрација поводом комеморације адмиралу Гепрату. Под називом *Средњошколска демократска омладина* јавили су се и гимназисти у исто време, али до њиховог оранизованог рада у оквиру Демократске омладине дошло је доцније. Акциони одбор је претходно уручио Демократској странци меморандум са именима 10 потписника. Акциони одбор СДО искључио је из Клуба, и са своје стране, Станка Џингалашевића који је заједно с комунистима без икаквог договора с Клубом, учествовао на антифранцуским демонстрацијама на Универзитету. Акциони одбор СДО организовао је нове изборе Клуба. Ту је остварен први додир младих демократских снага с Демократском странком. Пре свих ових догађаја, у новембру месецу упутили су меморандум Демократској странци потписници: Полети, Крстић, Ђорђе Радовановић, Тошић. Доцније, овом меморандуму додат је став омладине, који је од партије одобрен, и који је био основ за доцнију платформу Студентске демократске омладине. *Акциони одбор* је био састављен од ових личности: Милош Балножан, Боривоје Миленковић, М. Милосављевић, Ђорђе Радовановић, Анта Антић, Слободан Комачинић, А. Полети, Крстић, Лазаревић, и Тошић. Нову управу СДК,

koja je izabrana sredinom decembra, sachiњavali su: Poleti i Antiћ u predsedniштvu, Toшић i Kрстић u секретаријату, blaгајnik Lazareviћ, i чланови Управе: Делари, Boжа Поповић, М. Недељковић. Културни одбор чинили су: Гојко Ђаја, Евгеније Јуришић, Бранко Милић, а Дисциплински одбор: Балножан, Б. Миленковић, М. Милосављевић.

Нова управа је планом предвидела:

- 1) Издавање СДК-а из УСО-а,
- 2) Издавање листа,
- 3) Израду политичке платформе као програма,
- 4) Стварање нове студентске заједнице на Универзитету.

Средњошколска акција дошла је потпуно самостално од стране средњошколаца I и III мушке гимназије у Београду, а нарочито после смрти Љубе Давидовића 19. фебруара 1940. године.

У Одбор, који је основан за стварање једног омладинског политичког листа, ушли су Балножан, Полети, Крстић, Тошић. Овај одбор је на седници СДК-а предложио уређивачки одбор, име и формат листа. Лист се звао *Демократ* и излазио је једанпут месечно, с једним ванредним издањем поводом смрти Љубе Давидовића. Доживео је свега шест редовних издања. Обустаљен је у јуну 1940. због притиска Владине непосредне цензуре, а први број се појавио исте године у јануару. Материјалну помоћ добио је овај лист једино од Демократске странке, која се састојала од 2 000 динара, али се приликом ванредног издања, које је захтевала Демократска странка, претворило у дуг партије од 2 000 динара. Тако је Демократска странка остала дужна Омладини све до пропасти Југославије – 2 000 динара...

Уређивачки одбор *Демократа* је био састављен од Полетија, Лазаревића, Крстића, Тошића, Јуришића, Ђаје, Бранка Милића. Власник и уредник пред властима био је Полети; администрацију и благајну водио је у почетку Лазаревић, а доцније Миодраг Милутиновић и Вељко Рашевић.

Лист се издржавао у основи од својих сопствених средстава, од претплата и продаје. Сарадња није била плаћана. Међу старијим сарадницима били су запажени чланци Давидовића, Грола, Влајића, Р. Кнежевића, Шкеровића, Раденка Радосављевића, а од радљивих млађих снага са ретко вештим новинарским пером били су Дојчин Бакић и Слободан Комадинић. Од млађих сарадника појавила су се

имена Крстића, Лазаревића, Тошића, и Бранислава Страњаковића под псеудонимом, јер је био средњошколац. Из Загреба је писао један ХСС-ов омладинац, Ерих Фрајскор. Кад је лист прекинуо да излази у јуну 1940, поред свих својих исплаћених дугова штампа-рији, лист је имао уштеђевину у готовом новцу од преко 4 000 динара, што је употребљено за оснивање будућег часописа *Реч*, који је почео свој рад 1. јануара 1941. године.

Демократ је имао једну искрену наклоност према напредним „антикомунистичким“ листовима као што су: *Сељачко коло* Адама Прибићевића, *Нова ријеч* Већеслава Вилдера, *Радничке новине* Живка Топаловића, *Солидарност* Недељка Дивца, *Напред за народ* Михаила Илића. Лист се неутрално држао према великосрпским гласилима *Српски глас* и *Нова Србадија*. Дискусије је водио с хрватским *Дневником*, комунистичким *Новим студентом*, и Љотићевом *Отаџбином*.

Поводом Давидовићеве смрти, која је представљала губитак за српски и југословенски политички рад, СДК је узео пуно учешће у испраћају овог политичког ауторитета. Стражу око Давидовићевог ковчега чинила је без прекида Демократска омладина, али је било и људи СКК (Милорад Драшковић). У последњој поворци узели су учешће поред демократа студената, и омладина СКК-а, студенти земљорадници, социјалисти и радикали. На гробу Давидовићевом говорио је Полети, на првој комеморацији говорио је Родољуб Лазаревић, а на великој комеморацији 10. марта исте године у Соколској матици говорио је Тошић. Омладина мора са жаљењем да саопшти да није примила ништа из Давидовићеве заоставштине. У широј организацији омладине, мимо студената, одржана је комеморација у којој су учествовали Никола Трифунчић, адвокат, некадашњи председник месног Београдског одбора омладине ДС и Д. Тошић.

Настојања СДК-а у 1940. години да дође до образовања организације целокупне страначке Демократске омладине (на селу и граду) нису успела. Председништво са адвокатом Николом Радовићем и председништво месног Београдског одбора омладине били су сувише непокретљиви, а нису желели да предају пуномоћства за рад – студентима. Састали су се преостали чланови Централног одбора Омладине и студената, од којих су били присутни Полети, Балножан, Радовановић, Фрањо Бајец, Крстић, Лазаревић, и Тошић. Није дошло ни до каквих резултата. Клуб је био заузет, с друге стране,

и сувише својим бригама и настојањима да се на Београдском универзитету продре у студентске масе.

Нову платформу СДК-а саставила је комисија са Полетијем, Комадинићем, Тошићем, Лазаревићем и Крстићем. Ова платформа је сва у духу социјалне немарксистичке демократије са потпуном фразеологијом из доба Француске револуције, почев од општег права гласа до уобичајених парола слободе, једнакости и братства. Поред видног истицања основе социјализације на социјално-економском плану, платформа је наглашавала право жена у политици, изричито је признавала три народна индивидуалитета и из тога један неодређени федералистички став. Потом, дошло је до наглашавања покрајинских интереса и покрајинских самоуправа у оквиру федеративних области. У спољнополитичком смислу наглашавала се независност и слобода народа и државе у оквиру једног балканског споразума а на основу колективне безбедности, која ће бранити мир и самоопредељење народа. Ова „нова“ платформа најбољим делом била је она из 1939, коју је радила комисија са Ђурићем, Џингалашевићем и Тошићем.

Уз платформу је ишао и статут СДК-а у који се уносило да улазак у СДК обавезује на чланство у Демократској странци. Ту је и формално хтела да се покаже повезаност Клуба и Странке, иако је Странка била врло толерантна према студентима. (Или нису просто били у радној могућности да се непосредно заинтересују за њихов рад.)

Средњошколски демократски покрет дошао је као последица „антикомунистичке“ демократске реакције у доба велике „најезде“ комуниста у средњој школи, најпре у облику некаквог „народног фронта“ 1936–1937. и потом у доба чисте комунистичке акције 1937–1938. Вођ демократске акције био је у то време, 1938/39, у I мушкој београдској гимназији 16-годишњи Бранислав Страњаковић, да би се појавио у редовима студената демократа почетком 1940. Његова активност је била истраживачког и литерарног карактера и огледала се у издањима средњошколских часописа *Зора* и *Нови средњошколац*. Приликом поновљене Гепратове комеморације појавио се у име средњошколске демократске омладине летак који је стилизовао студент Крстић. Средњошколци демократи I и III мушке гимназије учествовали су као манифестанти на сахрани Љубе Давидовића фебруара 1940. године. У априлу појављују се представници неких других школа у жељи за но-

вом организованом демократском акцијом: представници I, III, V мушке гимназије, и Трговачке академије. У школској 1940/1941, поменуте литерарне дружине средњих школа биле су у демократским рукама; литерарне дружине II и IX мушке гимназије биле су у рукама Српског културног клуба, а у комунистичким: литерарне дружине Учитељске, Средњотехничке школе, IV, VI, VII и VIII мушке гимназије као и I, II, и III женске реалне гимназије. После разнородних афера, најзад у 1939/1940, средњошколски листови *Зора* и *Нови средњошколац* нашли су се у комунистичким рукама. Ова велика акција комунистичке, демократске и српско-клубашке омладине навела је и љотићевце да се појаве на видело. Њихов рад није донео никаквих конкретних резултата – остали су и без утицаја на средњу школу и без икаквог удела у литерарним и другим друштвима средњих школа. Као и на Универзитету љотићевци су постојали али нису имали политичке снаге.

У унутрашњости земље Југославије, љотићевска омладина била је прилично јака у Чачку и Ваљеву, по принципу да се њихова организација појављивала тамо где су комунисти били врло активни.

У јесен 1940. установљен је Централни одбор илегалне Средњошколске демократске омладине при Студентском демократском клубу. Његов председник је био Чедомир Вукобратовић, секретар Будимир Тошић. Чланови – руководиоци по школама: Добрило Тадић (Трећа београдска у Његошевој улици), Страњаковић (Прва), Јанковић (Пета), Атанацковић (Трговачка академија), и надаље Тодоровић, Власта Стевановић, Зоран Хођера, Миле Томић (Седма), Секулић (Седма), Панта Крстић (Трговачка академија). Делегати студената у овом средњошколском одбору били су Десимир Тошић и Новак Анђелковић.

Средњошколац Страњаковић се појавио са једном брошуром *Екстремисти на Београдском универзитету*. Клуб је издао још једну малу брошуру Албера Бајеа *Француска револуција* и, најзад, у другом издању Платформу Студентског демократског клуба (СДК) са мањим изменама које је кориговао М. Крстић. У измењеној платформи наглашен је федералистички став. Предлози о формирању Политичке школе (Р. Лазаревића) и политичке библиотеке (В. Рашевића) нису дошли у обзир из техничких, али и из политичких разлога. Радне снаге је било мало, а тренуци који су долазили нису нудили атмосферу којој су била занимљива или потребна идеолошка објашњења. Страњаковић је најзад ушао, иако је био

средњошколац, у секретаријат студентске организације јер је био борбен, радан и имагинативан, али није био популаран међу својим вршњацима.

Савез студентске омладине

Нови СДК је био свестан да са својим новим снагама не може да се бори сâм, нити да има довољно ауторитета у борби против два непријатеља ондашње омладинске интелектуалне генерације: режима и, с друге стране, владавине комуниста на Универзитету. Прва сметња је била грађански менталитет – неутралство, апстиненција, а други, покушај да се сва решења нађу само у тоталитарним екстремним идеологијама левице и деснице. После одвајања од УСО-а, у чијем оквиру није било ни једнакости ни слободе акције ни за коју групу до комунистичке, представници СДК-а неуморно су покушавали да дође до широке сагласности не-екстремних студентских група на општој платформи која је гласила:

- 1) Аутономија Универзитета како од политичких режимских полицијских власти тако и од организованих агресивних партијских група, у ствари левих и десних екстремиста.
- 2) Независност и одбрана граница Југославије, демократски парламентарни поредак, потпуно економско-социјално преустројство државе и федеративно уређење уз признање три југословенска народна индивидуалитета.

Рад око те нове формације трајао је 4–5 месеци. У једном прогласу, који је управа СДК-а објавила у *Демократу* од 1. јануара 1940, а који је био упућен студентским клубовима Социјалистичке, Социјалдемократске, Земљорадничке, Самосталне демократске и Хрватске сељачке странке (ових последњих само за студенте на Београдском универзитету) – пледира се за нову групну формацију на Београдском универзитету у смислу групне платформе. На овај позив у прогласу није одговорио само Студентски клуб Самосталне демократске странке. (То је била малена група војвођанских студената без икаквог идеолошког правца, под утицајем комунистичких елемената у оквиру Самосталне демократске странке.) Студентски клуб ХСС (Хрвати студенти којима је географски ближи Београд него Загреб) врло благонаклоно је одговарао на сам позив, али је одбио учествовање у формирању нове групације у Београду као што је увек уопште одбијао сарадњу с београдским

студентским групама, *ма колико* да се према овима држао веома лојално. Представник Социјалистичке групе (Живко Топаловић), која је као група била непостојећа пре 1939, учествовао је стално у преговорима, али је та група ушла на крају у нову формацију скоро у страху да се појави под својим именом. Преговарачи су, пре него што је дошло до закључења споразума, посетили шефове демократских странака: Грола, Тупањанина (који је замењивао Милана Гавриловића, опуномоћеног министра у Москви) и Топаловића. У јуну 1940. дошло је до образовања једног студентског блока између демократа, социјалиста, радикала и земљорадника. Блок се звао „Савез студентске омладине“. Бивши главни преговарачи у име демократа ушли су сада у Извршни одбор Савеза – студент технике Илија Зечевић, Крстић и Д. Тошић, а у Главни одбор, који се имао састајати неколико пута годишње по потреби, дошли би поред ове двојице још Родољуб Лазаревић, Миодраг Вучковић и извесни други чланови СДК. (Пред 27. март 1941. Савезу се прикључила омладина Југословенске националне странке која је била у опозицији после 1936. године.)

У месецу септембру начињен је манифест Савеза студентске омладине, који уопште није дошао до јавности пошто је заплешен од полиције. Текст манифеста је носио на штампање секретар СДК Евгеније Јуришић, студент права, ухапшен од полиције у возу ка Крагујевцу, где је ДС имала неку погодну „страначку“ штампарију. У том манифесту се у дужој форми објашњава формалан став према аутономији Универзитета, односно према студентским професионалним удружењима; потом се овај манифест изјашњавао за одбрану границе земље, без обзира на светске политичке комбинације. У октобру месецу, међутим, отказала је сарадњу у ССО земљорадничка нејака студентска група под утицајем вођства Земљорадничке партије, које је учествовало у влади Цветковић–Мачек, сматрајући учешће своје студентске групе као неопортуно и „ненапредно“, будући да је ССО био у отпору према режиму Цветковић–Мачек. С тим је завршена кратка и врло несрећна историја ССО. Савез студентске омладине био је мртворођенче – прекинуо је и да живи пре него што је уопште почео јавно да дејствује.

Доцније су одржавани углавном присни односи између социјалистичке Топаловићеве (од 3 члана) и наше демократске групе.

III. ГЕНЕРАЦИЈА 1920-их 1941. ГОДИНЕ

Генерација рођена око 1920. године матурирала је 1938. године. То је генерација од родитеља који су прошли један светски рат, деца рођена у првој зори након рата, а сама сазрела у зору новог рата. Та веза, то опстајање између два светска рата, то црпљење снага и идеализма, покретљивост и схватање судбинских часова – носи ова генерација. Она је озбиљна, радна, осећа да се сломило нешто „велико“ и „црно“ кад су се они родили и да ће се ломити пред њима поново. Генерација која, потом, носи наслале родитељске генерације искушења кроз један тежак рат.

Први представници те нове 1920. генерације јавили су се на крају 1938 – Миодраг Петровић, Марко Крстић и Десимир Тошић. Почетком 1939. Миодраг Петровић је одступио и отишао комунистима; на „његово место“ дошао је Родољуб Лазаревић. Током 1939–40. од те генерације долазе Евгеније Јуришић, Добрица Ђорић, Иван Пајић, Михаило Наумовић. Активност пред сам рат 1940–41. била је сва у рукама генерације 1920. године; та се генерација одржала и током окупације. Млађе генерације које су пристизале виделе су у тој 1920-генерацији један нови колектив, један временски *срећни изданак и једну идејну основу младих радних снага*.

- а) Шта је био основ вредности ове генерације?
- б) Које су њене заслуге за омладински демократски покрет?
- в) У чему она није успела?

Ова генерација носи у себи један тихи невербалистички идеализам; тај идеализам није грађански већ више интелектуалног типа, али трајан, упоран идеализам. Овај идеализам није индивидуалистичког менталитета већ интелектуалистичког; ова генерација као да не познаје личне проблеме; она тражи радне функције место положајних титула. Ова генерација је радна, активна генерација. Она не носи собом вербализам западно-грађанског менталитета. Ова генерација чак има и сувише мало вербализма. Ова генерација није „лаичка“, „неутрална“ ни у једном друштвеном проблему; она има један конкретни динамични идејни став. Она није неутрална ни у социјалној, националној, ни у моралној сфери. Ова генерација није научно постављала ствар, али и није једнострана, „монистичка“; свака одлука носила је отисак социолошких проба и закључака, али као резултат отвореног, јасног и сигурног идејног става који се полако изграђивао у идеологију омладинског покрета. Ову генерацију

красила је једна организацијска дисциплина, несвојствена грађанству и либералним-демократским елементима. Али увек далеко од униформизма и хијерархије.

Овој генерацији недостаје покретљивост, активна политичност, еластичност, тактика и пробојност; огроман недостатак талента за придобијање и вођење људи; слабо говорништво; слабе везе и недостатак додира са ширим масама, као и уопште неспособност заједништва с људима.

Ова генерација носи у себи једну необичну неграђанску и нетоталитаристичку скромност и озбиљност како у индивидуалној форми, у приватном животу, тако и у политичком раду и животу. Најзад, ова генерација имала је један необичан полет и снагу да покуша да гради идеолошку визију модерне и напредне демократске мисли. То је ову генерацију разликовало од старијих генерација које су, или у духу либерализма и његове економске мисли, виделе у недогматичности исправно гледање, или оних, који су у водама левичарства, без храбрости да признају потпуно право марксистичкој мисли, обично у сервилности тој политичкој тези видели објективност својих гледања.

Ова генерација из 1920. је најпре пречистила оно основно – шта је демократско и недемократско. Она је дала својој групи један јасан и напредан (можда доста конвенционалан) идеолошки став, који у то време није имала нити је смела да га објављује ниједна грађанска или неграђанска партија. Она је организовала штампу, појављујући се са два гласила: *Демократ* и *Реч*. Она је организовала финансије: да без ичије помоћи може да политички ради. Она је рађала политички идеализам и политичку дисциплину, један идејни колектив. Она је имала некакав бескомпромисни став. Она је била упорна без „личних једначина“. Она је изишла на изборе без ичијег утицаја и потпоре у доба највећег страха од комуниста на Универзитету. Она је прва продужила рад после окупације, иако није била потпомогнута ни од стране војске ни од стране партије. Она је потпуно самосвојна самостално организована снага. Она је прва посветила пажњу средњошколској омладини. Она је организовала своје ћелије у унутрашњости. Али, она није створила револуционарни занос и довољну пожртвованост, што јој је био циљ.

Ова генерација није успела да организује целу Демократску омладину нити шири њен сегмент. Она није успела да организује ни сву београдску Демократску омладину. Она није створила

политички кадар. Од млађих генерација појавиле су се само ове снаге: Вељко Рашевић и Власта Стевановић, као способни за самосталан организацијски и политички рад. Од старијих чланова, односно од саме генерације – само онолико чланова колико је било у Извршном одбору за време окупације – Тошић, Лазаревић, Крстић, Ђорић, Јуришић, Милутиновић.

Овде нема правдања. Постоји само један објективан тренутак. Ова генерација рађала се у раду од децембра 1939. до октобра 1940, потом била у свом потпуном и независном замаху од октобра 1940. до марта 1941 – дакле свега 6 месеци рада у миру у држави.

Почетком новембра месеца 1940. одржана је нова скупштина СДК-а. Општи реферат о раду Клуба дао је секретар Марко Крстић, пошто је скупштину отворио Андра Полети. Потом је о политичком положају у земљи и свету говорио Р. Лазаревић. Најзад је разрешена стара управа. Кандидациони одбор с Крстићем, Милосављевићем и Ђајом предложио је на скупштини 8. новембра за новог председника СДК-а Десимира Тошића, студента права из Београда. Овај је саставио управу која је изабрана: потпредседник Р. Лазаревић, секретари Илија Зечевић и Радован Стевчић, благајна М. Вучковић, књижничар Добрица Ђорић; чланови: М. Наумовић, Алојз Хирш, Александар Рак, Драгољуб Полети, Младен Броћић, Бранко Милић, Љиљана Андрић, Мирјана Петровић, Петар Шуменковић, Слободан Ђорђевић, Бранислав Чакаревић. После избора говорио је нови председник.

После месец дана рада замењени су због недовољне неактивности из секретаријата И. Зечевић и Стевчић са Е. Јуришићем и Тајаном Пелеш. Благајну је преузео Александар Рак, члан управе. Њему је придодат М. Милутиновић за радну финансијску комисију која је тражила ванредне изворе новца и требало је да располаже тим ванредним приходима.

На првој седници Клуба организована су и посебна руководства: за женску омладину – Љиљана Андрић; правничко – Крстић, Е. Јуришић, Слободан Ђорђевић, Новак Анђелковић; техничко – Хирш, Делари, Наумовић, Рак; медицинско – Драгомир Полети, Броћић, Властимир Тошић, Иван Пајић. За делегате у средњошколској омладини били су делегати у име студената – Д. Тошић и Анђелковић. Потом су изабрани: Културни одбор – Полети, Радовановић, Крстић, и Дисциплински суд – Добривоје Протић, Ђаја, Слободан Петровић. Доцније је Ђаја замењен Иваном Пајићем. Ова

руководства била су каткад, као у првом случају, више радног него формалног карактера.

У децембру месецу студентски демократски покрет задесио је први омладински губитак – умро је омладински „староста“ Дојчин Бакић. Из црногорске министарске породице, тих, миран, без динарског вербализма, са необично јаком правничком ерудицијом и једним ретко вештим новинарским пером, Бакић је био од оних нежних хуманистичких духова, пун убеђења, чврстине става, али и такта и демократичности. Дипломирао је право. Бавио се партијским новинарством; био је један од стварних уредника *Одјека*, поред Трипка Жугића и др Драгомира Иконића. Сарађивао у *Демократу* и потом се припремао за први број *Речи*. Туберкулоза, која га је без прекида држала у постељи, у чијој је топлини он радио – без сунца, без улице, без додира са људима, он са сјајем у души, дете народа, његових осећања, идеализма, полета, радозналости – пао је у децембарском мраку пред велику зиму српског народа и Југославије. Пред гробом другови су га држали на рукама, последње збогом рекао му је у име Омладине Андра Полети. У новом првом броју *Речи* од 1. јануара 1941. опростио се с њим Д. Тошић. Божићар Влајић сматрао је за потребно да у једном дугом некрологу од четири ступца у *Правди* изрази захвалности своје и Демократске странке – борцу, раднику, омладинцу Дојчину Бакићу. У Студентском клубу била је посебна комеморација Д. Бакићу; говорио је Д. Тошић, а Марко Крстић читао његова два чланка из *Демократа*.

Организација у унутрашњости

Већ током целе 1940. године покушавао је секретаријат СДК-а да ухвати везе са људима из унутрашњости Југославије. У том смислу више су иницијативу у рукама имали центри из унутрашњости него људи у СДК, преузети самим радом у Клубу. Реч је више о појединцима, који се у том тренутку једне спонтане и демократске реакције против омладинске комунистичке активности, јављају демократском центру око СДК.

Најјачи демократски омладински центри у унутрашњости били су у Македонији – Прилеп; у источној Србији – Пирот и Ниш; у западној Србији – Чачак. Војводина, Босна и Херцеговина и Црна Гора не могу се много похвалити нашим организацијама. У Призрену је водио једну велику средњошколску организацију богослов III

године Ратко Радибратовић. Добар организатор, добар театрални говорник, добар снабдевач пропагандним материјалом и упутствима и директивама, он је умео у дисциплини, раду и борбености да држи један широк и јак интелектуални круг. Та приврженост и оданост ишла је чак дотле да је та организација, једина после чачанске, слала материјалну помоћ СДК-у. Потказан од љотићеваца у самој Призренској богословији, Радибратовић је крајем 1940. искључен из Призренске богословије, па је интервенцијом Демократске странке (Божидара Влајића) продужио школовање у Сарајеву. Поред Призрена на Косову, у Македонији је почело преко још једног не превише поузданог студента Економско-комерцијалне школе, Жикића, да се ради у омладинском центру у Скопљу.

У западној Србији најјачи центар био је у Чачку. Ту је било, као и у Призрену, неколико десетина припадника Чачанске гимназије. Снабдевен материјалом и упутствима, Чачак је требало да постане јак извор људства. У Чачак је био слат један од вођа демократског омладинског покрета М. Крстић. То је било још у фебруару 1940. Од тада па до краја ове године Чачак је био јако омладинско упориште. Главне снаге у том крају били су: Младен Броћић, Туцовић, Нешић, Пантелић, Лазарјан, Максимовић, Шибалић. Поред Чачка покушали су да раде у Гучи – Броћић, у Ужицу београдски гимназиста Добрило Боба Тадић, у чајетинском срезу богослов Радибратовић из Призрена, односно из Сарајева. У Крагујевцу, Ваљеву непозната нам имена данас.

У Беранама у Црној Гори јавио се један судски приправник чијег се имена не можемо сетити. У Босни се јавио пред крај 1940. један муслиманско-српски омладински центар који је сарађивао у листу Сарајева *Демократија* и који је одржавао везе са Демократском странком а није стигао да ухвати везе са београдском Демократском омладином.

Много изгледа за рад било је у Суботици на Правном факултету, где је омладина била напредна а некомунистичка. Ипак, није се ухватила никаква позитивна веза.

У моравској Србији дипл. инж. Михаило Недељковић покушавао је и полазило му је доста за руком да организује омладину у Параћину. У Нишу је био руководилац Милан Слеччевић, коме је нарочито за време окупације помогао Предраг Ч. Џунић. Доста јаки центри у Књажевцу, Зајечару, Кучеву не могу данас да забележе запамћена имена руководиоца Демократске омладине. Пирот је

био најјачи демократски омладински центар. Руководиоци су били: Жика Миленковић, Стевчић, Цакић, Предраг и Слободан Џунић. У Пироту смо имали и месну студентску организацију на челу са Миленковићем из Беле Паланке. У средњој школи истакао се радом Предраг Ч. Џунић.

Реч

Онемогућавање од стране цензорске полиције, техничка и стилска слаба обрада, слабе финансије и недостатак непосредних веза са ДС – онемогућили су редовно излажење *Демократа*, чији је последњи 6. број изишао у јуну 1940. године. У јесен 1940. један круг СДК-а састављен од Наумовића, Зечевића, Рашевића, Ђорића, Јуришића, Лазаревића, Крстића, Тошића, средњошколца Страњаковића, покушавао је да окупи један круг младих интелектуалаца који би радо на прихватљивој линији радили на стварању једног одмереног али не-партијског часописа. Ту групу сачињавали су: др Воја Грол, др Слободан Ђокић, Миодраг Марковић, др Драгаш Денковић, др Циле Градимир Цветковић. Од целог овог друштва у оснивачком одбору остали су само Грол и Цветковић. Сви ови интелектуалци оклевали су да у брзом року изиђу са објављивањем часописа, али захваљујући иницијативи СДК часопис се појавио, као и *Демократ* – годину дана раније – 12. јануара 1941. године. Часопис се звао *Реч* – лист за социјална, политичка и културна питања. Излазио је сваких 20 дана на 16 страница 1/8 формата. Појавило се свега 4 броја. Уређивачки одбор су сачињавали: др Војислав Грол, Марко Крстић и Родољуб Лазаревић. Технички уређивачки одбор су водили студенти технике Наумовић и Зечевић. Часопис је носио у сенци кип америчке слободе и скицирана слова *Речи*. Администрацију је водио као и у *Демократу* – Вељко Рашевић. Најстарији сарадник био је Живојин Балугџић, потом млађи Чех Јан Визек, најзад Слободан Ђокић, Војислав Грол, Градимир Цветковић, Крстић, Ђорић, Душко Ђоновић, Тошић, Љиљана Андрић, Зечевић, Мирјана Петровић, Тајјана Пелеш, Вељко Рашевић, Сава Боснић. Лист је водио полемику са часописом *Живот и рад* Михаила Арсића и *Правном мисли* поводом дефетистичког написа професора Живојина Перића. *Сељачко коло* нашло је гостопримство у редовима *Речи*. Најзад, најзначајнији је уводник Родољуба Лазаревића у 4. броју *Речи* поводом догађаја у марту 1941. Нажалост,

после 17. марта није се појавио ниједан број *Речи*.

Држање полиције у то време према овом врло обазривом полу-часопису било је необјашњиво. С једне стране, није било дозвољено да се начини ниједан покрет речи ни мисли против нацистичке Немачке; али је цензура била још оштрија у држању часописа према совјетско-немачком пакту 1939, према СССР-у, његовој унутрашњој или спољној политици. Најобичније цифре из *Сељачког кола* цензура није допуштала да уђу у *Реч*. У фебруару 1940. у лист није могао ући један од ретких полемичких есеја Десимира Тошића о совјетском федерализму. У исто време *Политика* и сви други листови доносили су дуге наводе професионалних совјетских агената, као што је био Федор Махин.

Избори 27. јануара 1941.

Избори на факултетима у Београду за Потпорно удружење најављени су већ у октобру 1940. за месец децембар исте године.

Потпорно удружење је било удружење које је примало новац од студентске уписнине и располагало ванредним помоћима и позајмицама за сиромашне и за издржавање студената. Преко овог удружења вршио се невероватан утицај на студентску масу. Поред стручних удружења, Потпорно удружење је било исто тако једна врста представничког удружења. Културна и спортска удружења нису била занимљива. Политичке организације су формално биле изузете са Универзитета. Раније, пре 6. јануара 1929. постојало је представничко опште студентско удружење *Побратимство* које је државним ударом 6. јануара укинута. У том удружењу било је пропорционалног система и тајног гласања. Сада је овај систем задржан само за Потпорно удружење. Међутим, у стручним представничким и радним студентским удружењима остало је јавно право гласа и систем мајоритета.

Предвиђени избори за децембар месец 1940. одложени су због ванредних изгледа које су изазвали љотићевци, вероватно заједно са полицијом на Техничком факултету. Љотићевци су ушли са оружјем на факултет, тукли комунисте који су бежали на врата факултета, где их је чекала полиција и хапсила. Љотићевци, знајући за предвиђене изборе, немоћни да иступе на њима и добију битку, решили су се на систем заплашивања и стварања скандала. После овог покушаја „продора“ љотићеваца на факултет, терор

комуниста постао је јачи, тако да демократско истицање листе није дошло у згодан час. Као што постоје и други разлози.

Припремање избора на факултету прошло је у врло грозничавој и нервозној агитацији. Комунисте је изненадила појава демократских група. Заиста, у оним часовима општих уљуљкивања у тешким таласима совјетофилства требало је имати грађанске храбрости и иступити и бити чисте савести у погледу циљева и метода рада на Универзитету, па се супротставити комунистичкој „страховлади“ на Универзитету.

Универзитет је у току ректоровања ретко доброг Драгослава Јовановића био у власти комуниста. Нови ректор инж. Мицић држао се савесније и објективније, али немајући потпору професора није имао снаге да иступи, већ је више рачунао на време које ће уз нашу акцију савладати комунисте и натерати их на рад и објективност. Састанци, које смо тада имали с ректором Мицићем, задовољили су потпуно нашу групу. Он је био спреман у границама могућности да нам одмах изиђе у сусрет. Декан Техничког факултета држао се индолентно, а декан Правног Ђорђе Тасић био је без живаца и одлучности.

Састанак, који су имали носилац листе Правног факултета Марко Крстић, представник у Главном бирачком одбору Родољуб Лазаревић и представник СДК-а Д. Тошић, с професором Ђ. Тасићем, Ј. Ђорђевићем, М. Радојковићем још у децембру месецу, није донео никакво побољшање ситуације. Демократски представници су тражили да се омогући слободно политичко агитовање и слободан рад на факултету. Требало је „забрани“ студентима са других факултета да долазе на Правни. Комунисти су тада мобилисали на свим факултетима, где се нису појавиле опозиционе демократске листе, своје људство и слали на Правни и Технички факултет. Потом та огромна маса у датим часовима није давала никоме да дође до речи, и претила је батинама и смрћу.

Међутим, држање, често пута и попуствљиво, наше демократске опозиције није дало могућности ни у једном часу да дође до физичког сукоба. Опозиција је деловала полако, без жестоких говора и налетања, више разговорима и лецима, писаним академским речником, упорно наступала без развијања политичких теза. Ова су се кретања развијала око следећег основа: слобода науке је аутономија научних институција. Основ те аутономије је узајамно поштовање њених права од стране спољних сила – власти, и од

унутрашњих снага – студената. Аутономију ће срушити полиција, која жели да влада на Универзитету, исто онако као што комунисти већ владају на Универзитету.

Да режим види у универзитетском политичком телу плуралистичко јединство студентских снага, које су изражене слободном вољом студената, он не би имао храбрости ни да покушава да се увуче на Универзитет. Међутим, кад види диктатуру Комунистичке партије, режим је спреман да ради на томе да ову диктатуру замени својом. Нереди на Универзитету су последица међусобне нелегалне борбе за потуну превласт двеју тоталитарних екстремних група, за владавину тоталног „терора“ у овој школи, будући да за себе немају никаквих могућности да раде у самом народу. Други разлог био је у овоме: демократска опозиција је сматрала да политички живот на Универзитету треба да буде слободан. На ово нису пристајали ни *Словенски југ* у режији владе ЈРЗ, ни Љотићевци, ни комунисти; ови последњи тражили су да Универзитетом управљају *a priori* као „народно“ или „социјално“ студентство. Али, и поред слободног политичког живота на Универзитету, демократи су сматрали да Универзитет не треба да буде балканска народна скупштина, да се убиства и пребијања сачувају за народне зборове, а не за школске клупе и катедре...

Љотићевци после избора на Техничком факултету нису ни помишљали на јавно политичко иступање. Исто се дешавало и са владиним *Словенским југом* који је фактички нестајао. Али су се трудили да неколицину својих људи трајно понуде опозиционим листовима. Тако се једна група нудила на Медицинском факултету, али је одбијена. На Техничком изгледа да су успели њихови симпатизери на нашој листи – на листи Вере Полети. На Правном су многи одбијени, али су се убацила двојица. Једног су открили комунисти и тиме доста нашкодрили нама; а другог су открили сами демократи у догађајима 27. марта. То су била двојица, један из Прокупља, а други из Крушевца. Мислим да је била реч о неком студенту права Поповићу.

Држање Демократске странке било је врло занимљиво. Изборима је био усхићен једино пријатељ студената Божидар Влајић, адвокат. Он је сматрао великом снагом, полетом и храбрости – наш иступ! Остали, више или мање пријатељи у Странци видели су у томе један велики неопортунизам и неполитичност. У оно време великог комунистичког и совјетофилског таласа било је смело изићи

на изборе против комуниста. Али то је била једина могућност да се афирмише демократска група као солидна, објективна и либерална, озбиљна студентска снага. Ми смо имали или да будемо комунисти, или, да са својом апстиненцијом будемо ближи љотићевцима, којима смо били даље самим иступом и на тај начин сарађивали са комунистима на једном терену као што су избори, који су за „револуционарне“ снаге били и сувише „грађански“.

Комунистичко држање било је занимљиво. Управо, најпре су несхватљиво прихватили да неко сме уопште да се појави на изборима као посебна снага. Потом су оштро реаговали. Зато смо скупљање потписа за листе као предлагаче и кандидате за делегате у Потпорном удружењу, које се бирало по принципу тајног гласања и пропорционалног система – вршили у кафани *Шуменковић* (преко пута факултета), како би се избегли комунистички притисци или изгреди. Нисмо смели да скупљамо потписе на самом факултету. Шуменковића кафана у Булевару краља Александра припадала је Марку Шуменковићу, члану Главног одбора Демократске странке.

Када су листе састављене на Правном и Техничком, покушали су на све начине да им оспоре вредност, јер су имале неке формалне недостатке. Чак су пронашли и фалсификате, којима смо ми подлегли с обзиром на случај оне двојице љотићеваца. Бирачки одбор није дозвољавао да се одбију листе. Професори, изузев др М. Бартоша и професора др Јосифовића, држали су се благонаклоно према нашој опозиционој листи. Техничко-правни одбор са Радовановићем, Лазаревићем и Наумовићем начинио је низ техничких грешака приликом састављања листа. После ових погрешака најезда комуниста је била прејака и врло оштра. Сваки разговор на факултету био је онемогућен. О јавним говорима ни речи. Екипа руководилаца на Техничком била је потпуно слаба за политику. Говорио је само једном један од наших кандидата, Рак. На Правном је говорио Јуришић, покушавао једном приликом носилац листе Крстић, али је био скинут с говорнице. Међутим, место њега покушали су да говоре Ђорђе Радовановић и Иванка Тупањанин. Комунисти су их свукли са говорнице тако оштро да се Иванка Тупањанин, и поред све своје озбиљности, морала решити на тучу и „уједање“. (Жена је била иначе председница Удружења студената правника у доба Уједињене студентске омладине.)

Међутим, наша главна и једина победа, и као снаге – то је уопште сама појава на изборима 26. јануара на Београдском

универзитету. Два месеца пре државног удара и два и по месеца пре пропасти Југославије! Избори су од децембра после изгреда на Техничком факултету били одложени за јануар. Пред саме изборе, пошто је онемогућено одбијање демократске листе, комунисти су се потом држали потпуно смирено и колегијално јер су се били забринули тренутно за своје позиције.

Руководиоци демократе на Медицинском факултету су, пошто су Пајић, В. Тошић, Љубица Ђаја и други преко три недеље безуспешно покушавали да образују листу, одустали најзад од тога. Покушај да се јави демократска опозиција на Пољопривредном факултету, где је некад био апсолвент Анта Антић, наш руководилац, није успео, јер су наши људи били потпуно слаби и кукавице, а други део наших, опет из источне и јужне Србије, из кукавичког опортунизма приближио се комунистима. Филозофски факултет није могао доћи у обзир. Женски руководилац Љиљана Андрић није успела да дође у додир с неутралном женском омладином. Наш један добри пријатељ Владан Недић није био ни у каквој могућности да реагује политички, мада је активно сарађивао у књижевној рубрици *Речи*.

У самом клубу поред организацијског одбора од Радовановића, Лазаревића и Наумовића, био је централна личност носилац листе, Марко Крстић, главни агитатор Јуришић и изврстан полемичар Сава Боснић, иако формално није био члан СДК. Од стране СДК-а одређен је за носиоца листе на Правном факултету студент права Марко Крстић, члан СДК-а, ван управе, један од уредника *Речи*, један од стварних вођа студентског демократског покрета. Миран, врло тактичан и хладнокрван, једне лепе ерудиције, млада и лепа фигура, Крстић представља једну нову младу привлачну политичку фигуру. Његово име није било још јако политичко. Он је могао окупити неутралне студенте. Није био говорник, ни вербалиста. На факултету се иначе није могло говорити. Прва после Крстића на листи била је руководилац женске омладине Љиљана Андрић.* Представници демократске опозиционе листе у Главном одбору били су потпредседник СДК-а, уредник *Речи* Р. Лазаревић и М. Милошевић, председник клуба студената града Пирота.

* *Напомена:* Један од четворо преживелих овог покрета демократске омладине саопштио је да је први на листи кандидата, после носиоца листе Марка Крстића, био Вељко Рашевић, а не Љиљана Андрић.

На Техничком факултету ствари су стајале горе. Јаки људи су били дипл. инж. Недељковић и Делари. Један је био изишао са факултета, дипломирао, а други без воље да учествује на тако одговорном и истакнутом месту, мада је помагао саме изборе и био представник у Главном бирачком одбору са Илијом Зечевићем. Млађе снаге Демократске омладине као Наумовић, Бранислав Матијевић, Александар Рак, Алојз Хирш, Вера Полети били су исувише непознати и мало политички образовани, тако да нису смели ни да приђу уопште дискусији и борби на факултету. Цела пак психолошка ситуација на Техничком факултету била је необично компликована. С једне стране, техничари су били мало „политични“ у поређењу с правницима; друго, главно политичко вођство и активне снаге биле су на Правном; и најзад, крвави догађаји у децембру са изгредима љотићеваца на Техничком заплашили су потпуно студентску масу. На крају је клупски избор пао на Веру Полети, студенткињу технике. Она није била дотле члан СДК-а. Тада је постала. Била је сестра некадашњег председника СДК-а Андре Полетија, докторанта права.

Што се тиче самих учесника на листи, однос према другим политичким снагама био је следећи. После пропасти идеје о сарадњи извесних мањих група, као што је био Савез студентске омладине, чији је носилац био Тошић, искуство стечено у СДК-у, формирало је мишљење да се не треба обраћати групама које стварно као снаге и не постоје. Зато су појединци из ових кругова учествовали на листама али ван група, тако да се није имало никаквих тешкоћа. „Социјалистички семинар“ који је гајен великом негом СДК-а, није окупљао више од 3 до 4 члана који су сви, без дискусије, учествовали на листи Марка Крстића. Од младих радикала била су свега двојица, који су исто тако били на листи. Земљорадници су неодређено били обећали учешће, али кад је дошло до потписивања листе, одустали су. Ту је био тежак губитак у Иванки Тупањанин која је, притиском свог оца, Милоша Тупањанина, одбила да учествује на листи као заменик Марка Крстића, али је била одлучан агитатор на Правном факултету.

Како стоји ствар у односу на Омладинску секцију Српског културног клуба? Ова клубашка група била је у могућности да сама подигне листу на Техничком факултету, а можда и на Правном и Филозофском. Међутим, у круговима СДК-а, најпре се мислило да су они и сувише амбициозни и искључиви, да би желели да уче-

ствују заједно на листи са једном демократском групом. Доцније, кад се они нису појавили на изборима, пао је предлог да се с њима сарађује и на томе се нарочито инсистирало у нашој управи. Али, аргументи, који су дошли са супротне стране, били су недовољно убедљиви. *Српски културни клуб* јавио се у штампи и на Универзитету као потпуно шовинистички, великосрпски па чак и екстремистички клуб са великим претензијама. Понашање у стилу на улици и на факултету није било академско. Сарадња са њима, после комунистичких оптужби да су реакционари и „љотићевци“, донела би демократама неколико добрих десетина гласова, али би на политичком Правном факултету одузела неку десетину гласова, а потом би реакција комуниста била физичка, каква није могла бити према неутралцима и демократама, а каква би била после „општег фронта реакције“. У последњем часу, по иницијативи средњошколца Странџковића, председник Тошић, у име листе Марка Крстића, био је позват у Српски културни клуб. Кад су видели да су демократи успели да подигну листу, онда је било криво младима у СКК што се они не могу афирмисати. А нису хтели раније да ступе у контакт са СДК-ом. Сад кад је после великих мука цела листа готова, кад су објављена имена носилаца листе, сад су они демократама упутили „позив на сарадњу“ и то да се уклони „несрпско“ име Вере Полети, и да се замени њиховим чланом. На то се није могло ни технички ни политички пристати. Пристајало се на то да половина делегата буде из омладине СКК, иако је то било пред саме изборе. А на друго се није могло. Још је био предлог да се они сами јаве на Филозофском и да ће их тамо демократе помоћи. Они нису хтели да раде на новом терену. Омладина СКК-а је била огорчена. Мада сав у чисто антикомунистичкој психологији, ношен породичном традицијом Милорада Драшковића старијег, СКК наредио је својим члановима да не смеју гласати за демократске опозиционе листе. То је био израз њихове идеолошке антикомунистичке битке...

Један члан СКК, Мишко Тодоровић, који је био на листи М. Крстића, био је избачен из СКК-а зато што је учествовао у борби против комуниста на Београдском универзитету – то је била стварност грађанских идеалистичких националиста и конзервативиста! Такође је искључен из СКК Ђорђе Стефановић, студент технике, који је гласао за нашу демократску опозициону листу.

Скупљање потписника листе није било лако. Прво број људи, а потом атмосфера да се потписи нису могли скупљати на факултету

и на слободи, већ у кафани Александрове улице. Требало је скупити на пример на Правном факултету – имена 75 делегата, 35 заменика, 40 предлагача, 10 представника у бирачким одборима, укупно 155 студената.

На Правном факултету су били у самим бирачким одборима Андра Полети и Петар Ћирковић, први неактивни члан СДК-а, а други пријатељ вођства СДК-а. Показали су се ипак, обојица, добро на изборима, јер су онемогућили разне фалсификате спремљене са комунистичке стране.

Средином јануара одржана је конференција делегата кандидата на Правном и Техничком факултету. Председавао је Марко Крстић, секретар је био Илија Зечевић. Говорили су најпре представници руководства, односно носиоци листе М. Крстића, потом врло лоше Вера Полети. У име руководства студената Медицинског факултета изјаву је дао Властимир Тошић. Говорили су потом Мирјана Петровић, Евгеније Јуришић, Алојз Хирш, Рак. Десимир Тошић је завршио конференцију једним полетним говором.

На сам дан избора, поред самог Правног факултета, нашла се једна организацијска група Демократске странке на челу са великим омладинским пријатељем Војом Соковићем, која је требало у случају изгреда да интервенише у корист наше опозиције. Представници специјалне полиције Управе града Београда били су такође у близини, очекујући изгреде који се нису догодили, на њихово чуђење и дивљење. Није дошло ни до каквог изгреда. Хладнокрвност и тактичност, па чак и са попустљивошћу, победили су.

Резултати су били следећи: на Правном факултету листа комуниста, односно *Јединственог студентског покрета* добила је 355 гласова и 48 делегата у Потпорном удружењу, листа Демократске опозиције добила је 198 гласова и 27 делегата. На Техничком факултету комунистичка листа добила је скоро 500 гласова, а листа Vere Полети 185 гласова. На Правном факултету је изишло на изборе свега 12% студената факултета који је тобоже био сав „политички“. Од тога су комунисти добили 7% гласова студената, и то *Јединствени студентски покрет*. Демократи су добили од свег студентства 5%. Од оних, који су учествовали у политичкој изборној борби, демократи су имали у време једног физичког и психолошког „терора“ преко једне трећине – 35,6%.

Комунисти су били стварно тучени. Демократи су постали на Универзитету академски противници и добили право говора и сло-

боду расправе, која није никад после избора повређена, али захваљујући њиховој политичности, напредности и тактичности. Демократи су на Универзитету постали пуноправни грађани. Без узбуне делили су сада летке и свој лист *Реч*, и слободно дискутовали. То је било тактичко повлачење Савеза комунистичке омладине Југославије (СКОЈ). После неколико дана од избора, демократи су добили позив да се врате као пуноправна група у УСО (Уједињену студентску омладину), која је још увек формално постојала. Демократи су одбили, јер су сматрали да УСО не постоји. Од некадашње мале групе, после годину дана комунисти признају демократе као групу и поштују њихово право говора и рада.

Победа демократа била је скоро потпуна. Комунисти су ипак успели да саботирају да у дневној штампи изиђу резултати избора. У једном реакционарном режиму комунисти су успевали да информације не изиђу на видело!

Догађаји, који су долазили у фебруару и марту 1941. онемогућили су да се увиди велика победа на изборима и њихов значај, као што ће ти догађаји онемогућити да се уопште демократска група развија у миру и слободи, група која се тек била родила.

Догађаји у марту 1941.

Догађаји у фебруару 1941. године су пренапели живце. Немачка је ушла у Бугарску 1. марта и стигла на грчку границу. Грци су се успешно тукли против Италијана. Турска је ћутала. Руси су покушали да продру помоћу тамошње власти – у Бугарску. У Бугарској велико превирање. Социјалистичке, земљорадничке и демократске партијске снаге устају против владајуће политике и сарадње са Немцима, али се ограђују и од комунистичког хушкања и идејног терорисања. Енглеска „хушка“ народе на Немачку, иако зна да су народи разоружани и да им не може помоћи.

Мала Антанта и Балкански споразум не постоје. Владајући Бугари објављују претензије на делове Југославије (Македонија). Југославија у сумњивим односима са Англоамерикацима, у неизвесним односима са Немачком и Италијом, са Совјетским Савезом у полтронским односима. Совјетска пропаганда цвета! Југославија, сама изнутра, у српско-хрватском сукобу. Мачекова једнострана политика према Цветковићу и Круни. У српском народу, Влада без икаквог ауторитета. Спољна политика без

икаквих знакова одређености са водећим људима пуним неповерења код народа. Народ је могао ћутати и не тражити рачуне од Николе Пашића и Милована Миловановића, али не и од Цветковића и Цинцар-Марковића. Монархија је била потпуно уздрмана већ на питању Конкордата и споразума Цветковић–Мачек. У спољној политици Павле је требало, као једна од ретких непопуларних личности, да монархију дефинитивно онемогући у народу.

Студентски демократски клуб је изишао у фебруару и почетком марта два пута пред јавност – потпуно одмерено и академски. За омладину је био само један принцип светиња – независност и слобода народа и државе. Тој политици треба све подредити. Траже се људи народног поверења да се држава преко ноћи не прокоцка. Што се иступало овако сложено у овим прогласима, има се захваљити Милану Гролу и Божидару Влајићу.

После мучне ситуације у фебруару, кад је напетост достигла врхунац, дошло је до интервенција у марту месецу. Милош Трифуновић је посетио Кнеза намесника Павла, а Грол Цинцар-Марковића. Издат је проглас народу у име Народне радикалне, Демократске, Социјалистичке и Југословенске националне странке. Вршен је претрес у станovima и канцеларијама шефова опозиционих партија. Идеја – да шефови партија, и људи СКК, изиђу на улицу и позову народ на демонстрације – није успела. Тражило се једно и основно: *да се не приступи Тројном пакту*, као услов да се сачува независност државе, слобода нације и *неутралност*. Марта 20. поднели су меморандум намесницима: студентски клубови демократа, радикала, социјалиста и Југословенске националне странке. Земљорадници су у последњем часу одустали, мада су у начелу били потпуно огорчени непријатељи Тројног пакта. Меморандум су носили од демократа и у име социјалиста Д. Тошић и Радован Стевчић, председник националистичког клуба Радовић (погинуо у борби против партизана у Црној Гори) и председник студентског клуба радикала Радовановић. Намесник Павле није нас, разумљиво, хтео примити, ни министар двора коме смо ми желели лично да предамо меморандум, дамо објашњење и поставимо питања. Примео нас је шеф кабинета министра двора, примео меморандум, тражио да се потпишемо на меморандуму, што ми нисмо учинили ни пре ни доцније. Потом смо ми дали објашњења нашем ставу. Шеф кабинета је дао одбрану, бранио патриотизам Намесништва, напао Удружену опозицију, оптужујући је да жели у

тешким данима по земљу да јој наметне власт. Овај меморандум није изишао пред јавност.

Сваког тренутка било је речи о томе да се изиђе пред јавност и да се на устанички начин одбије сарадња са Немачком у смислу Тројног пакта. Грађанска маса је била без организације, а политика вођства није имала могућности; пролетаријат је био једна очигледна мањина; сељаштво, непросвећено и неорганизовано али са много националних и политичких инстинката. Тако се очекивала акција без много стварних снага, али са много вербализма и суза. Дана 25. марта видели смо Трипка Жугића како, са сузама у очима и црногорским узбуђењем, говори да се њихова генерација тукла са жандарима, а данас цео српски народ само гунђа...

У данима 23, 24. и 25. марта – дакле, пре потписивања Тројног пакта, трају спонтане демонстрације у Београду: основне школе, женске и мушке гимназије – све је запаљено и ври. Протестује се против владе, намесника. Носе се тробојке, слуша јавно Радио Лондон на часовима. Марта 25. ни у једној гимназији и на Универзитету није било предавања. Студенти и гимназисти објавили су народну жалост. Комунисти не учествују.

Држање Комунистичке партије Југославије

Од 26. августа 1939. комунисти су заступали гледиште – бар је такав утисак – да у дилеми између „бранити независност државе“ и на тај начин бити у савезу са Англосаксонцима, или предати се Немцима – треба се предати, побећи у шуме или се погађати са Немцима и „чекати на светску револуцију“, коју треба офанзивно са совјетском војском да води Совјетски Савез! На тој линији, на линији дефетиста, они су се пропагандно сручили на Француску, Велику Британију, Белгију, Холандију. Југославија је била сва излепљена или исписана по зидовима паролама: – Доле рат, Доле лондонско-париска реакција. Леци, прогласи, говори, хушкања, били су преплавили земљу 1939. и 1940. године.

Народ наш у доба мира страначки реагује; у доба рата има смисла природно за колективна окупљања. С једне стране, његова инстинктивна политичност да мора да се брани, а с друге стране, појачана англосаксонска пропаганда учинила је да комунистичка пропаганда била тучена.

25. марта – потписивање Тројног пакта. Цео Универзитет ћути. Некад се штрајк објављивао редовно, да би се бруцоши на то нау-

чили, потом штрајкови због тога што Ректорат није убио неког љотићевца, а данас при потпису Тројног пакта... мртва тишина! И то они људи који су пре 26. августа 1939. тврдили да ће Југославија потписати Тројни пакт и да треба у том случају дизати одмах народ на устанак. Нико у то није веровао...

25. марта увече састао се пленум управе СДК-а, чланови свих одбора и многи руководиоци. Закључило се да се ујутро одмах, 26. марта, иде на све факултете (средње школе су биле већ у штрајку, потпуно спонтано, независно од ма кога) и тражи како од студената тако и од студентских удружења, са којима нисмо били у пријатељству али их нисмо хтели заобићи – генерални штрајк. Наши руководиоци на Медицинском факултету, због сурове комунистичке организације (Дража Марковић), нису успевали ни да говоре. На Техничком и Правном дошло је до врења. Комунисти сами тешко су схватили а још теже могли да подупиру – пасивност према нацистичкој Немачкој. Демократски представници (Тошић) дошли су у додир са комунистичким покретом (Рифат Бурџевић, Жика Петровић) и тражили општи генерални штрајк. Почело се говорити јавно у аулама. Комунисти су нас поново позвали у Уједињену студентску омладину. Ми нисмо изјавили да је то једна „патка“ за полицију, да ова организација не постоји, нарочито не за нас. Онда су нас упутили на одлуку Акционог одбора свих студентских удружења. Ми смо то одбили, јер смо претпоставили да се чека на наређење Комунистичке партије. Ми смо тражили да се студенти одмах спонтано одлуче и да изиђу на улицу. На Техничком факултету била је ситуација једноставнија. Тамо се чекало на политичке одлуке Правног факултета. Оне нису стигле до 11 часова. У то време дошли су на Правни факултет демократски и комунистички руководиоци са Техничког факултета.

Да би се одуговлачило и да би се показао либерални режим на Београдском универзитету – комунисти су позвали студентство на јавну дискусију.

Конференцију је отворио комунист Рифат Бурџевић, потом су говорили демократи Тошић, Лазаревић и студент права Миливоје Васић, и један члан СКК, који је био на изборној листи Марка Крстића, Мишко Тодоровић. Конференцију је закључио Рифат. Остављено без одлука, студентство је било изненађено и запрепашћено. У једном тренутку појавио се секретар демократа – Евгеније Јуришић, скочио на клупу и дао изразе у тешким, увредљивим и

грубим речима своје презиру да се београдска универзитетска омладина саглашава са ропством и да у питањима националне егзистенције чека не на Министарство спољних послова него на одлуку Акционог одбора, мада је 25. март дан потписа пакта већ био прошао.

Рифат је развијао тезу Комунистичке партије: рат је империјалистички. Нема смисла да учествујемо у њему. Ако нас Немци нападну, то је зато што смо били уз Енглеску; треба бити неутралан, помоћи ће нам неутралност Совјетског Савеза. Не треба вређати Немачку својим иступима и демонстрацијама, како бисмо били и остали прави и истинити неутралци.

Тошић је развијао следећу тезу: Овај рат је империјалистички за велике силе; оне бране или узимају нове колоније. Иако се нађу у овом рату, тај рат неће бити за мале народе империјалистички, већ национално одбрамбени. Нико не мисли Немачку да нападне, али мора да се брани. Немачка неће нас напасти зато што смо са Енглезима, као што би нас уосталом напала и кад бисмо били и са Русима, већ зато што смо Славени и Срби. Нисмо се слагали да је Југославија версајска творевина. Немачка ће нас напасти јер мора да уништи све мостобране у Европи пре него што нападне Енглеску или Русију. А највећа неистина и лаж, рекао је Тошић, јесте да ће нас Совјетски Савез бранити у случају напада од Немачке. СССР води праву „енглеску политику“ у смислу својих идеолошких „класних“ начела. Да буде светске револуције, народи морају бити отпорни и борбени, а они ће то постати кад буду окупирани, све по принципу „што горе то боље“. Према томе, догод Немачка не нападне СССР, најобичнија је лаж тврдити да ће Совјетски Савез, у циљу одбране „буржоаске“ државе изићи из својих граница и спасавати „капитализам“! По систему „енглеске политике“ треба чекати да се капиталистичке силе потуку и истроше, потом заједно да са светском револуцијом уђе СССР у Европу. Ми не можемо и не смемо да улазимо у ове рачунице великих сила, ако желимо да будемо частан и слободан народ, и да имамо право на слободу и независност, да можемо у оквиру свог народа а у заједници са светским напредним демократским системима малих и великих народа – бранити слободу и независност.

Решења није било. Комунисти су одбили да учествују на демонстрацијама – против потписа Тројног пакта са Хитлером од стране југословенске Владе.

Из редова слушалаца комуниста, посебно студенткиња, било је агресивних протеста и претњи.

У међувремену, студентско комунистичко вођство променило је став. Рекло би се да није било новог упутства, али да су комунисти осећали свој тежак положај и пристали на ризик невољно прихватајући демонстрације. Рифат је предложио Десимиру да се иде заједно на демонстрације. Овај је одбио: нека свако иде на своју страну: демократе у Стари град а комунисти на Мостарску звезду...

Студентске демократске демонстрације

Око подне 26. марта председник демократа Д. Тошић посетио је социјалистички, радикални, земљораднички и *Српски културни клуб*. Позвао их је на колективни отпор, на колективне демонстрације, на бунт, на револуцију. Вођи свих ових група примили су овај предлог са одушевљењем у оној општој опијености отпором против непријатеља Југославије и српског народа. Оне групе, које су биле са малим бројем чланова као што су били социјалисти, радикали и земљорадници, обећале су да ће позвати пријатеље, а омладина *Српског културног клуба* под утицајем неограничене и неумерене националистичке пропаганде обећала је тешке и пуне „жртава“ иступе, будући да је последњих дана у фебруару и марту месецу показивала огромну пропагандну активност, с обзиром на овај велики прираштај нових и врло младих чланова средњошколаца.

Демократи нису хтели много да очекују од ових демонстрација. Њихове снаге су биле мале и слабе, радило се о стотини-две студената. Поћи са комунистима заједно на демонстрације није било могуће, јер би човек морао да следи њихове пароле, оне које су тада биле дефетистичке. Комунисти су после подне око пет часова преко демократског руководиоца Зечевића поново позвали нас на заједничке демонстрације. Клуб је поново одбио да учествује на заједничким демонстрацијама.

У шест сати после подне око 200 скоро свих скупљених чланова и најближих сарадника Клуба кренули су ка Кнез Михаиловој улици, где је требало искористити огромну масу света: на корзоу вероватно сваке вечери има 2–3.000 младих... Комунисти су се имали појавити код *Мостара* и на Славији. Мада се начелно одбило да се организовано иде заједнички са комунистима на демонстрације,

ипак је вођство демократа очекивало комунисте и као појачање које није стигло.

Претходно је председник Тошић посетио радикале и земљораднике који су стидљиво изврдавали да изиђу на улицу пред полицију. На крају је у СКК-у и председник Војин Андрић одбио да српскоклубаши учествују у демонстрацијама, које ће вероватно бити кржаве, и да не смеју бити ту бачене њихове младе снаге. Одбачени и „издани“ од свих, у бесциљном очекивању комуниста, вођство демократа је у неколико тренутака пре седам часова дало знак за општи поклик. Д. Тошић је први код Руског цара почео: *Доле Тројни пакт! Живела Југославија! Живела демократија! Живео српски народ!* Поклике, које су даље водили Лазаревић, Јуришић, Крстић, пратиле су стотине младих грла из којих се проламало у ритму без прекида: *Доле пакт! Бранићемо границе!* Већ после неколико тренутака појавила се полиција у шлемовима с пушкомитраљезима. Начинила је кордон и затворила Кнез Михаилову. Поклици: *Доле издајничка влада!* Сва кретања у Кнез Михаиловој улици су обустављена. Полиција блокира шетачке редове. У мртвој тишини почиње државна химна: *Боже правде, ти што спаси...* Полиција вади гумене палице, и прилази редовима студената. Иза жандармских палица вришти глас омладинске сирене: *Доле пакт! Живела слобода! Живела Југославија! Бранићемо границе!* Налет полиције са свих страна, кордони пуцају; масе налећу; пљуште гумени ударци преко леђа академских грађана. У девет часова увече телефонирао је председник Тошић страначкој канцеларији у Франкопановој и јавио да су демонстрације одржане, да се о повређенима не зна, али да се нада да неће бити великих хапшења.

Омладински фронт за одбрану земље

У десет часова увече у просторијама *Српског културног клуба*, исте вечери 26. марта, окупили су се представници *Сокола*², радикала, ЈНС, земљорадника, социјалиста, демократа и *Српског културног клуба*. У име демократа појавили су се Тошић, Лазаревић, Зечевић, Наумовић, Крстић, Рашевић, као и средњошколци Б. Странџаковић и Будимир Тошић, иначе секретар Централног одбора илегалне Средњошколске демократске омладине, потом студенти Анђелковић, Наумовић, Чакаревић, Ђорић, Пајић и Милутиновић.

2 Они су исто тако нудили учешће на демонстрацијама али нису дошли...

После дугих већања до касно у ноћ дошло се до опште сагласности да се народ после догађаја 25. марта и потписа Тројног пакта позове на устанак против Владе. Владу треба обарати, образовати једну нову концентрациону владу која ће са пуно ауторитета носити судбину државе у својим рукама. У програмском делу расправљало се о ставу да народ и омладина неће напустити борбу док не дође до задовољења народног програма:

1. Независност Југославије у међународној оружаног безбедности;
2. Демократски парламентарни поредак и из њега народна влада;
3. Српски народ у смислу опште федерације државе мора добити политичку власт у својој федеративној јединици;
4. Општа промена основа социјално-економског поретка;
5. Одбрана животних услова развитка омладине, као што је и аутономија Универзитета.

Проглас, који је у пола ноћи скројен, требало је рано ујутру да буде раздељен у Београду. Вођства група, како због овог прогласа, тако и због „тајних одредаба“ у пакту од 25. марта, морала су још сутрадан ујутру да се изгубе из Београда, пошто утврде међусобну везу.

Проглас Омладинског фронта за одбрану отаџбине од 26. марта 1941.

ДОЛЕ ИЗДАЈНИЧКА ВЛАДА!

1.

Омладина, учлањена у доле потписаним организацијама, сматра да данашњи положај нашег народа и државе захтева окупљање свих националних снага наше омладине и уједињавање њених напора у циљу одбране и очувања нашег највећег добра: националне слободе и државне независности.

Верни слободарским традицијама и карактеру нашег народа, сматрамо да је наша борба за националну слободу и државну независност уперена и против свих оних идеологија и организација, страних и унутрашњих, које су противне нашим вековним слободарским тежњама.

У ту сврху основан је данас 26. марта 1941. *Омладински фронт за одбрану отаџбине* као представник целокупне родољубиве омладине.

2.

Основан у судбоносном тренутку, после потписивања Тројног пакта од стране Владе, ОФЗОО сматра за своју дужност да одмах јавно испољи своје расположење и покаже целом народу свој једнодушни, одлучни и непоколебљиви став.

Потписање Тројног пакта представља за нашу државу не само срамоту, и понижење и издају народних традиција и идеала, већ и одступање од прокламоване неутралности, што најозбиљније угрожава наш опстанак и националну независност.

Противно једнодушном народном расположењу да данас као увек у својој историји на живот и смрт брани своју част и слободу – Влада, немајући ослонца у народу, дрзнула се против његових интереса и расположења, који изнад свега цени част и слободу, да удари жиг срамоте на чело.

Потписујући Тројни пакт, Влада се надала да ће народ клонути, борбено расположење ослабити, јуначки и слободарски дух махкати.

Познајући добро карактер и душу народа коме припада, и солидаришући се у потпуности и до краја с њиме, национална омладина изјављује:

Да не признаје никакав акт који је данашњи ненародни, противнародни и противдржавни режим учинио; да народно расположење и његова несавладива тежња да у сваком тренутку и по сваку цену брани своју државу, слободу, нису поколебани, већ да је на против добила нове снаге и неодољиве подстреке; да је спремна да без устезања поднесе све жртве које захтева одбрана националне независности и опстанка.

Срамота, коју је шака властодржаца хтела да нанесе нашем народу, пала је на њихове образе и жигосала их за вечита времена као Бранковиће.

Доле издајничка Влада!

Тражимо Владу националне слоге и одбране које ће спречити анархију и ујединити све народне снаге у циљу очувања наше слободе и независности!

Омладина Српског културног клуба
Студентски демократски клуб
Омладина Народне радикалне странке

Омладина Југословенске националне странке
Омладина Социјалистичке странке
Омладина Савеза сокола
Омладина Народне одбране
Омладина *Привредника*
Омладина Удружења старих четника
Омладина Кола српских сестара
Београдски одбор средњошколаца
Београдска трговачка омладина
Омладина *Нове Србадије*
Омладина *Речи*

(Из листа *Српски глас*, Београд година III бр. 32 од 27. III 1941)

Нова формација требало је да добије лик општег друштвеног патриотског карактера омладинске „народне одбране“ и названа је *Омладински фронт за одбрану отаџбине*. У Извршни одбор ушли су од демократа Крстић и Рашевић. У Главни одбор поред њих улазили су Чакаревић, Ђорић и Анђелковић, од уредништва *Речи* Лазаревић и Милутиновић, а од средњошколског Централног демократског одбора Бранислав Страњаковић и Будимир Тошић.

Сутрадан, 27. марта је дошао нов дан и сви планови о „устанку“ отпали су. Дошле су велике потпуно спонтане манифестације од 6 часова јутром до 22 увече, иако се по школама Београда организују штрајкови и демонстрације још од 25. марта. Демократи су узели учешће у свим тим манифестацијама без прекида, са паролама које су биле опште и патриотске, насупрот малобројним љотићевским и гласним комунистичким. Д. Тошић је покушао да говори пред масом света испред Официрског дома, успео је том приликом да каже између осталог: „Двадесет година чека овај народ да се скину окови ропства, да се разбије ланац заблуда и раскине мрежа подвала, подвала економских, социјалних, политичких и националних. Овај дан, новим устанком што се зове, позива сву омладину у бој и рад за нову слободну, федеративну, социјалну и независну Југославију“. Међутим, говор није био дуг, јер је на балкону зграде Краља Милана, вероватно број 29 или 31, почео да говори и један православни свештеник.

После 27. марта нови развој догађаја донео је једно ново време услед нових могућности које су све до једне водиле у – рат. Тај рат захтевао је дисциплину народа, уједначену и непрекидну технику пословања.

Омладински фронт за одбрану отаџбине, као и у свим ранијим манифестацијама групе која је већ раније дејствовала, изјашњавао се против разламања државе. Након прогласа од 27. марта, појавио се други проглас 3. априла 1941. у коме се тражило да све снаге напрегну своје моћи да се задовољи одбрана основне егзистенције, да у тој првој и основној жртви народних маса никну нове снаге и прегнућа за стварање новог политичког и економско-социјалног поретка.

Политичка школа

Недостатак идеализма у руководећем штабу, недостатак политичког образовања и непознавање техничких питања вођења политичких акција одузео је био грађанским странкама уопште снагу и вредност прaviх политичких организација.

Образовање политичко није се давало никада кроз дневну штампу, партијску штампу, идеолошке часописе, брошуре или неуједначена и разбивена предавања.

Требало је пак кроз једну политичку школу не само дати бар младима колективно образовање, већ сваког појединачног човека посматрати, његове склоности запазити, усмерити његове таленте, уклонити његове недостатке, тако да из сваког човека изиђе *homo politikus*, „савршен“ политички човек. Сваки ученик треба да постане филозоф, професор, радник, говорник, идеолог, иницијатор, револуционар, војник, пожртвовани друштвени активиста, већ према склоности и квалификацијама.

Водећу улогу у акцији за политичко образовање имао је Родољуб Лазаревић. Управа се ипак одупирала захтеву Лазаревићевом у фебруару 1941. да се установи Политичка школа. Два су разлога у томе лежала: пренатрпаност пословима и развој ситуације, брзи и врло судбоносни развој догађаја. Свако залажење у детаљисање ствари није било могуће и није било опортуно. Та ће се идеја тек остваривати делимично у години 1942–43, у илегали, за време окупације.

Политичка школа према плану Лазаревић–Крстић–Тошић требало је да развије ове предмете:

1. Техника политичког рада и организовања,
2. Проблеми културе, цивилизације, политике и морала,
3. Општа економска знања,

4. Организација друштвених предузећа,
5. Основа за другарства и његово функционисање,
6. Организовање планске привреде и социјалног општег осигурања,
7. Основи политичке филозофије,
8. Политичке установе и функције,
9. Основи образовања маса кроз штампу и другу пропаганду,
10. Вештина говора,
11. Политичка упоредна историја Југословена,
12. Историја наших политичких организација,
13. Историја наших синдикалних и кооперативних организација,
14. Историја судбоносних догађаја у свету и код нас,
15. Омладински демократски покрет Југославије,
16. Просветно-педагошки системи.

Предавачи су морали доћи најпре из редова самих чланова студентске организације, потом, покушало би се обратити и Николи Ђоновићу, Б. Влајићу, Николи Шкерковићу, др Симеоновићу Чокићу, Милану Гролу, Драгољубу Бени Миловановићу, Радоју Кнежевићу, др Војиславу Гролу и другима – свима у Демократској странци Милана Грола.

Рат и одступање

Целу ноћ пред 6. април вођство СДК-а, слутећи да сваког часа долази удар, о чему иначе нико па ни Влада вероватно није мислила, било је стално у телефонској вези. Вођство се састало ујутро у својим просторијама у Франкопановој 23 пре него што је само бомбардовање почело.

У 11 часова пре подне одлучило се да се напусти Београд, и да се цела омладина пријави војним јединицама, мада није било скоро ниједног члана са одслуженим војним роком. У 11.30 Тошић и Крстић срили су А. Прибићевића, Б. Влајића, Добривоја Лазаревића, Рајка Ђермановића, у једном отвореном аутомобилу, пред Трећом гимназијом у Његошевој. Они су нам заказали састанак на Авалском друму. У СДК дошло је до супротне одлуке после подне, да се иде линијом Београд– Краљево. Међутим, после учесталог напада бомбардовања после подне људи су се разбијали. Једна група од Лазаревића, Бранка Милића, Крстића и Тошића ишла је до Ужица.

Ту су се придружили четири брата Полети, Милутиновић, Анђелковић, а потом у Сарајеву Наумовић, Нешковић, браћа Стефановић, Хирш Алојз и Фрањо Бајец с братом Душаном. Дакле, 17 душа пошло је око 15. априла у одступање ка мору, односно у жељи да уђу у неку војну јединицу.

Међутим, све до Ужица нико није хтео да нас прими у војску. У Ужицу је поводом тога интервенисао др Божидар Марковић, министар правде, код министра војске генерала Богољуба Илића да нас приме у војску. Министар је издао наређење сарајевској армији која нас је упутила „10. прекобројном пуку“ у Блажују, 15 километара источно од Сарајева. Тамо смо остали до распада пука заједно са 25-орицом омладинаца из *Српског културног клуба*. Тако смо остали до 16. априла, када смо од Команде пука упућени „у позадину“. После два дана стигла је једна група до мора, а друга до Требиња. Ту је сачекана капитулација југословенске војске, долазак италијанске и немачке окупационе војске.

До краја априла била се повратила углавном сва демократска група. Тошић је стигао у Београд тек 3. маја. Тога дана су сазнате две тешке вести – две прве жртве после Љубомира Давидовића и Дојчина Бакића – погибија студента права Слободана Ђорђевића приликом бомбардовања и несрећно стрељање студента медицине Бранке Бајец, из бројне породице Бајец (Фрањо, Душан, Милан, Бранка) која је сва била у Демократској странци, односно у Омладини, још пре 1941. године.

У току хаоса у времену после 6. априла покушале су власти да успоставе поредак. Грубости и неодмерености морале су овде наћи места. Плава Словенка, млада студенткиња медицине Бранка Бајец, сестра Фрање Бајеца, једног од познатих и најстаријих демократских омладинаца, стрељана је несрећно од непознатих лица у околини Београда. Покојна Бајец пријавила се Демократском клубу при крају 1940. године, учествовала у акцији за подизање листе демократа на Медицинском факултету за Потпорно удружење. Али није јој било омогућено да у овој акцији учествује до краја, јер листа није уопште постављена.

6. априла 1941. погинуо је приликом бомбардовања студент права Слободан Ђорђевић. Из учитељске демократске породице, Ђорђевић је у генерацији матураната 1940. представљао нову снагу. Са довољном количином ерудиције, правничке и политичке, за једног студента, он је био нада Демократске омладине. У Управу

Десимира Тошића ушао је за члана Управе СДК, као члан Управе улазио је и у Културни одбор. Сарађивао је у часопису *Реч*. На дан бомбардовања погинула је цела његова породица, Ђорђевић је био само рањен. Међутим, покушавајући да се извуче из подрума, на Ђорђевића се сручило цело једно степениште зграде у којој се он крио са својом породицом. Тако је несрећно завршио борац и демократски идеалиста Слободан Ђорђевић, студент права из Београда.

Једна мала демократска омладинска група, која је била у активи свега неких 15 месеци, доживела је доста губитака: први губитак је био вођа демократије Љуба Давидовић, човек великог масовног поверења, велики пријатељ омладине. Онда, исте те 1941. године, у последњим данима децембарских мразева пао је од туберкулозе црногорски интелектуалац Дојчин Бакић, новинар и дипломирани правник. За њима долазе младе снаге Студентског демократског клуба Слободан Ђорђевић и Бранка Бајец.

Пут младим жртвама борбе и рада за демократски препород народа и државе утрвен је. По том путу биће посејане још многе борбене снаге младе, нове и борбене демократије!

Додатак

ОСНОВНИ ПОГЛЕДИ И СХВАТАЊА СТУДЕНТСКЕ ДЕМОКРАТСКЕ ОМЛАДИНЕ

Демократски студентски клуб је аутономни орган *Демократске странке*. Ради правилније организације и ради пријема студенткиња у чланство, Клуб доноси ову платформу, која иначе одговара у потпуности општем раду и стремљењима странке понаособ и демократије уопште.

I. Општи циљ Демократске студентске омладине је изградити себе интелектуално и морално, политички и социјално, и да таква омладина даље развија политичку и грађанску свест код народа, да га морално подиже, те да би сваки појединац као члан друштвене заједнице био способен да допринесе општем напретку. Прави демократ мора да постане нови човек, способен да влада собом и другима, да слуша себе и друге – све у циљу опште користи.

II. Специјални циљ Демократске студентске омладине је популарисати начела демократије и посебно програм Демократске странке, настојећи да се он најстриктније спроводи.

Демократска студентска омладина прихвата пуну демократију као свој основни и главни захтев, не из каквих сентименталних разлога, већ због тога што се, у току историјског развоја друштвеног, овај облик политичког уређења показао као најбољи и најпоузданији за широке слојеве народа. До данас се у друштвеном развоју није показала ни створила ниједна форма друштвеног уређења која би могла стати напредо са демократијом.

Велика Француска револуција кроз јакобинце дала је најисправније схватање демократије: не демократија форме, већ демократија садржине, не демократија само у једном делу политичког живота, приликом гласања и избора, већ демократија кроз цео друштвени живот, демократија кроз целу политичку организацију. Демократија не значи само влада народа у политици, већ и у привреди и свим осталим областима живота.

Демократија као садржина целокупног друштвеног уређења – даје највише могућности да буду задовољени сви најбитнији и

најшири интереси заједнице, свих чланова њених. Демократија значи поштовање човека, поштовање политичке и моралне личности у човеку. Она сматра да ни индивидуа не сме да се стави над заједницом, ни пак заједница сме да угуши индивидуу. Ни држава, ни друштво не могу и не смеју да присвоје све индивидуалне иницијативе. Зато демократија истиче *слободу* као први свој захтев.

Слобода није ништа апстрактно нити анархистично, већ конкретно и социјално. Слобода значи могућност активизирања сваког појединца и група у потпуности. Слобода је омогућавање сваком појединцу и групама да несметано изражавају и шире своје мисли и идеје. Граница слободе једнога је слобода другога, а изнад свега се као оквир налази слобода друштва. Слобода не значи анархију нити уништавање слободе других. Друштво је исувише јак организам, те може да поднесе слободу свих. Чак из те слободе и ниче прогрес друштва. Али слобода мора бити грађена толеранцијом која није ништа друго до граница личне слободе наше. Слобода мора бити испуњена интересом социјалним, и зато не сме никада бити уперена против друштва или на уништење саме себе. Ништа што води уништењу, спутавању слободе, није допуштено ма са чије стране долазило, ма какав оквир био у који се то убацује. Све акције које ниште или прете слободи су истовремено антисоцијалне. Било да се слобода ништи у интересу капиталистичке олигархије, било да се она поништава у интересу бирократске олигархије, било ма какве партијско-тоталитарне тенденције, све је то штетно за развитак друштвени, у коме продуктивне снаге нису изражене само у економским већ и у моралним и интелектуалним вредностима. Ми нећемо човека механизованог, човека „робота“, већ човека као слободно створење, које свесно и вољом ради за развитак друштва. Слободан човек, слободна заједница у слободном човечанству.

Други захтев је *једнакост*. Она значи да не смеју у друштву постојати никакве препреке слободном развоју и слободној акцији. Ми одбацујемо и привилегије рођења, и привилегије по економској и финансијској моћи као и све слично. Сви треба да имају исте објективне услове за свој развој. И само ће се тако праве социјалне вредности истаћи, и само ће тако доћи на водећа места људи способни. Нама није потребна Платонова хијерархизована сталешка држава. Демократија поставља много боље услове за одбир најбољих међу најбољима. Једнакост за нас није биолошка већ

Дојчин Бакић

Андра Полети

Кнегиње Зорке број 63, просторије Градског одбора ДС и студентске омладине ДС 1938. године

Прослава 6. маја, „уранак“, у доба Уједињене студенске омладине, 1939. година; слева надесно: **Десимир Тошић**, Пандак, Миодраг Петровић, Жика Петровић, И. Вујисић, **Марко Крстић**

Бранко Ст. Маринковић (1914–1995), један од оснивача *Наше Речи* и *Ослобођења* у емиграцији 1948. и 1949, окружен са својим пријатељима омладинцима пре рата, 1938, у Сјеници

Студенти Демократске странке крајем марта 1941, слева надесно: Илија Зечевић, **Десимир Тошић**, **Евгеније Јуришић**, Мирјана Петровић-Кашанин, Тајјана Пелеш-Лазаревић и Бранислав Чакаревић

Пролеће 1941, Мирјана Петровић, Десимир Тошић,
Татјана Пелеш-Лазаревић и Вељко Рашевић

Део вођства студентске организације Демократске странке, априла 1941, у дому оца Родољуба Лазаревића на Топчидерском брду; стоје слева надесно: **М. Крстић**, Љиљана Андрић, **Д. Тошић**, **Иван Д. Пајић**; седе слева надесно: Р. Лазаревић, Мирослав Нешковић, Татјана Пелеш, Новак Анђелковић и Добрица Ђорић.

Иван (1922–1944), Ђорђе (1920–1945) Лазаревић, синови дипломате и књижевника Бранка

У Кошутњаку, 2. март 1941:

Стоје слева надесно: **Евгеније Јуришић**, Миодраг Милутиновић, **Десимир Тошић**,
 Нада Јовановић, **Марко Крстић**, др Јелена Цвејић, (непознато име), Татјана Пелеш-Лазаревић,
 Родољуб Лазаревић, Илија Зечевић, др **Иван Пајић**, Слободан Џунић, др Властимир Тошић,
 Сава Боснић. Клече слева: Добрица Ђорић и Новак Анђелковић.

Десимир Тошић, крајем 1940. године

Бранка Бајец

Извршни одбор илегалне Демократске омладине 1942, за време окупације слева: Родољуб Лазаревић, **Д. Тошић**, Миодраг Милутиновић, **Марко Крстић** и Добрица Ђорић. Недостаје на фотографији **Евгеније Јуришић**, такође члан Извршног одбора ДО.

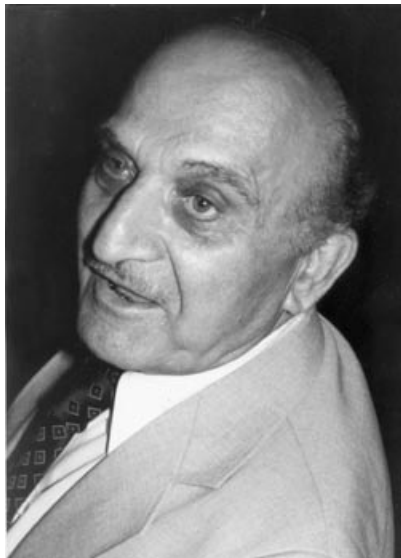
Радмила Спасић 1920–1943,
извршила самоубиство за време окупације
– члан студенске организације
Демократске странке

Добрило Тадић

Са оснивачког састанка Савеза *Ослобођење*,
августа 1949. у Женеви (Швајцарска); слева
надесно: **Д. Тошић**, Б. Ст. Маринковић, **Ђ.
Радовановић**, Б. Мајсторовић, **М. Крстић** и
Е. Јуришић; недостају на фотографији: Н.
Вулковић, **Б. Ђокић**, **М. Ивковић** и **З. Хођера**.

Боривоје Радоњић

У Паризу – 1946, Српска демократска омладина која је основала две прве задруге (Српску омладинску задругу и издавачку Задругу *Ослобођење*). Седе слева надесно: **В. Рашевић**, **Д. Тошић**, **Ђ. Радовановић**, **М. Васић**, Б. Мајсторовић, М. Новаковић; стоје, слева надесно: Ј. Драгичевић, М. Церовић, М. Глишовић, И. Пецић, **И. Пајић**, М. Месаровић, **С. Полексић** и **Б. Тошић**.

На париском *Cite universitaire*, у студентској соби павиљона *Maison des Provinces de France* 1950: **Десимир Тошић** и будући канадски књижевник, професор Негован Рајић

Српска демократска омладина у Паризу, 1948. на *Cité universitaire* ; стоје слева надесно: Н. Рајић, Драган Маринковић, **Десимир Тошић**, Мирослав Церовић и М. Илић; седе слева надесно: **Ђорђе Радовановић**, Миладин Рељић, Богољуб Кочовић и Раде Малбаша.

Српска демократска омладина у Паризу пролећа 1949. Стоје (слева): **Миодраг Ивковић**, Бранко Мајсторовић, Милорад Танасијевић, др **Зоран Хоцера**, **Марко Крстић**, др **Иван Пајић**, **Ђорђе Радовановић**, Драгослав Ратковић, Милета Томић, М. Савић, **Десимир Тошић**.
Чуче: др Никола Радишић, заборављено име, Раде Малбаша и др **Павле Петровић**.

Уређивачки одбор *Наше речи* (други по реду), 1950. Париз. Стоје слева надесно: Бранко Ст. Маринковић и **Д. Тошић**, седе: **Ђорђе Радовановић** и **Марко Крстић**.

Евгеније Јуришић
(1920–1976)

Српска оmlадинска задруга 1947. у Паризу. Стоје слева надесно: **М. Васић**, М. Церовић, **П. Петровић**, Б. Васиљевић, Б. Маринковић, М. Кренцеровић, Б. Мајсторовић, **Ђ. Радовановић**, С. Глишић, М. Михајловић, **Д. Тошић** и **И. Пајић**. Клече слева надесно: З. Петровић, Д. Маринковић, О. де Каварлеј (доцније одговорни уредник *Наше речи*), М. Рељић, М. Томић, **С. Полексић**, М. Танасијевић.

У Паризу, 1948. на *Cité universitaire*; стоје слева надесно: **З. Хођера**, М. Танасијевић, **М. Ивковић**, **М. Крстић**, **И. Пајић**, **Ђ. Радовановић**, Д. Ратковић, М. Церовић, Б. Мајсторовић, М. Илић, П. Петровић. Клеће слева надесно: П. Мајкић, Р. Малбаша, М. Томић, Н. Радишић и С. Полексић. Имена (црним словима) припадају Демократској омладини пре Другог светског рата.

У Паризу, на *Cité universitaire* 1947. Стоје слева надесно: **В. Рашевић**, М. Новаковић, И. Педић, Ј. Драгичевић, **Иван Пајић**, др Милан Пурић и **Д. Тошић**. Имена у (црним словима) припадају Демократској омладини пре 1941.

На састанку представника задруга *Ослобођење* из САД и Канаде у Виндзору 1956.
Стоје слева надесно: Ф. Рајић, **Е. Јуришић**, Б. Матијевић, Ђ. Јотић, Б. Мајсторовић,
Б. Радоњић, М. Лучић, Н. Пашић, **Б. Тошић**, **С. Полекскић**;
кличе, слева надесно: В. Бошковић, Е. Кајер и Н. Живковић.

Група делегата на последњој Двдесетој конференцији Савеза *Ослобођење* јуна 1992,
у Dusseldorfu

Председавајући на претпоследњој конференцији *Ослобођења* у Ерену 1990. (северна Француска): Стојанка Алексић из Енглеске и др **Иван Пајић** из САД

Политички затвореници после 1941. и 1945:
слева: **Пантелија Крстић**, **Петар Гошић**, **Драгољуб Мићуновић**, **Радомир Јанковић**,
Десимир Тошић и **Чедомир Вукобратовић** (1991, Београд)

социјална категорија. Људи су биолошки различити међу собом, они се разликују и по моралним и умним квалитетима.

Претерана акумулација економских добара представља самим собом увек једну опасност за слободу, јер доводи у економску, политичку и моралну зависност поједине индивидуе. И зато ми хоћемо да у економији индивидуални принцип ограничимо у што већој мери, и тиме да индивидуална активност постане социјална. Ми сматрамо да свака индивидуа мора располагати оном количином економских добара која је потребна за живот, достојан културног слободног човека, и самим тим не сме се допустити да човек човеку постане објект, да на економском исисавању једних други организују и подижу свој живот. Једнакост је за нас једна вечита тежња и акција за онемогућавање оних контрадикторних и економских и социјалних активности, које могу да доведу у непријатељски став индивидуу и друштво, и индивидуе међусобно.

Братство је треће велико начело Француске револуције. Оно значи да ће човечанство постићи јединство само кроз хуманистичку идеју међународне солидарности, да је човек човеков брат, нема агресије племена над племеном, народа над народом, јер су сви људи. Прави национализам никад не долази у сукоб са хуманитарним интернационализмом, који је оличен у међународном братству, светској федерацији слободних народа. Али то значи да се братство неће постићи не само агресијом, него ни супремацијом класе над класом, народа над народом, религије над религијом; сваки класни интернационализам је само сепарација човечанства и стварање сталног сукоба међу људским заједницама. Сваки овакав интернационализам је регресија за неколико векова уназад. Потребно је стално сливати све људске идеје и активности, сједињавати их на једној општој људској солидарности, са идејом да је човек човеку брат. Стално развијање идеје међународног братства једино може осигурати трајан мир и колективну безбедност, а без које нема напредовања ни равномерног развитка демократије.

- 1. Заједница Срба, Хрвата и Словенаца – Држава Југославија – природна је и национална целина по пореклу, по континуитету земљишта на коме неподвојено живи и по заједничким животним интересима свог народног опстанка. Уређење државе има бити устројено само заједничком сагласношћу три народна индивидуалитета, тако да им се*

омогући слободни унутарњи развитак, уколико се то не коси директно или индиректно са недељивошћу и опстанком државе. Мањинама, које постоје ипак и у данашњим националном државама, као националним групама, има се омогућити слободно просветно и социјално организовање, с тим да мањинске групе одговоре свим дужностима које држава поставља својим грађанима.

Државно уређење је парламентарно уз опште (мушко и женско), тајно, једнако и непосредно право гласа, како би се најочитије манифестовала потпуна народна сувереност. Ни у једном моменту модалитет унутрашњег уређења не сме да доведе у питање опстанак целине државе као фактора унутарњег и спољнополитичког.

Демократско друштво почива на самосвести, самодисциплини и слободама – политичким и грађанским, слободи партијског, религиозног и професионалног друштвеног организовања, слободи речи, штампе, збора и договора.

Демократско схватање је еволуционистичко, јер је то једина гаранција да ће се постићи прави напредак, без потреса и рушења основних тековина културе и цивилизације. Сходно томе, Демократска студентска омладина је против сваке незаконите употребе силе од стране појединих странака или класа. Али неопућиво и природно право човека је отпор према угњетавању, незаконитој употреби силе.

Демократско друштво захтева, по начелу народног суверенитета, самоуправу политичких јединица, општинских и обласних, јер је самоуправа најбоља гаранција да грађани директно учествују у организовању и управљању политичких јединица и да се политички васпитавају.

Полазећи од основног става, да се демократија најпотпуније и најбоље изграђује у малим областима, и да од правилности њеног организовања тамо, зависи и правилност њене организације у већим областима, ми сматрамо, да се цео политички, социјални и економски живот мора подићи на локалним демократским организацијама политичког, економског и социјалног реда. За политички део, општина је основна ћелија демократског поретка. Потпуна општинска самоуправа је наш први захтев; иза ње долазе и самоуправе већих области:

среза и покрајинских области, јер кроз политичку самоуправу, политичка демократија добија свој поуздани темељ. Кроз самоуправу народ стиче демократске навике, оспособљава се за руковање политичким телима. Верни традицији нашег народа који је водио мучну и тешку, често и крваву борбу за остварење општинске самоуправе, остварење права да сâм собом управља, ми захтевамо у првом реду изградњу потпуне општинске самоуправе, која треба да буде темељ изградње осталих самоуправа.

II. У економском погледу Демократска студентска омладина стоји на принципу да је поштени рад једина основа својини – према заслуги награда – држава и друштво су дужни да у име опште користи ограниче својину како не би експлоатација капитала водила израбљивању и пауперизацији појединих друштвених редова. Држава ће одузети велике капитале, социјализовати банке, сва саобраћајна средства, руднике, крупна индустријска предузећа и сва друга која имају значај за народну одбрану или општи економски напредак.

Стојећи на праву својине, а уважавајући чињеницу да је наша земља не само по броју, него и по стварној вредности народне масе – сељачка, Демократска студентска омладина матра да је сеоско газдинство основа за здрав народни живот и демократску владавину. Држава је дужна да одмах раскине све феудалне и велепоседничке односе, било црквене било приватне, да збрише све трагове феудализма, да најхитније изврши правилну аграрну реформу, стојећи најодлучније на принципу да земљу може да поседује само онај који је обрађује – земљорадник. Саставни део демократских уређења, који нарочито одговара култури сељачког народа, јесу задружне организације, које у потпуној заједници са државом треба да уздигну привредну и нарочито пољопривредну производњу, дајући јој све могућности за рационални напредак.

Држава мора да обезбеди особеним економско-правним мерама егзистенцију свима онима који су без својине, а који раде. Социјално законодавство донеће једно друштвено устројство којим ће се за раднике увести максимум радног

времена, осигурати правилно учешће у користима и производног рада, обезбедити лично и материјално осигурање радника и његове породице, тако да радник, ослобођен од непрекидног рада и материјално обезбеђен, има могућности да се културно и политички наобрази, како би могао што правилније да учествује у стварању народне и државне воље.

Уз политичку самоуправу као основицу политичке демократије треба да дође *економска самоуправа*, као база социјалне демократије. Ради тога сматрамо да у свим општинама и селима дужност је грађана да се, у циљу постизања и извршења економских циљева, удружују у разне економске организације на задружној основи. Индивидуа је све немоћнија да остварује акције за одржање и уздизање себе; све је јача потреба за груписањем индивидуа у разноврсне задруге, јер је задругарство један од основних облика привредне демократије. Уз економско груписање за остварење привредних задатака долази задружно груписање за остварење осталих социјалних и културних задатака у општини. Као што је политичка самоуправа основ демократије, економска самоуправа употпуњује ту основу и стабилизира је. У економском погледу стављамо рад као основицу свих привредних акција а под радом не подразумевамо само физички, већ и умни рад који суделује у производњи и њеној организацији.

Интегрална демократија захтева да сваки грађанин и као појединац, и као члан социјалних група, не само да буде заштићен од експлоатисања – физичког, економског и моралног – већ да му се пружи могућност да води један културан живот. Узалуд опште право гласа, узалуд чак и економско благостање, ако се до њега долази физичким исцрпљењем индивидуа или социјалних група, и ако то треба да има лош утицај на биолошку и моралну личност. Прогрес друштвени није у голем нагомилавању богатства већ у економском благостању као средству за остварење културног благостања. Држави и друштву намеће се дужност не само да отклоне све препреке за развитак биолошке, моралне и интелектуалне личности, већ да плански омогући тај развитак. Ниједна политичка или економска мера не сме да буде таква да има лоше последице за развитак у овом правцу. Чему економско уздизање, развијање производних снага, када друштво у коме треба то да буде изведено има физичке

и моралне болеснике, једно неспособно друштво које је наклоњено да прими све диктатуре пре него демократију? Да народна сувереност постане стварност, друштво мора да се оспособи у сваком правцу, да би хтелo, могло и умело да влада собом.

Друштвене организације морају да заштите своје чланове и као произвођаче и као потрошаче, дакле у њиховим економским функцијама. Тек тако организовано друштво пружа могућности и пуно јемство за остварење и развитак интегралне демократије, дакле демократије која обухвата цео друштвени живот.

Заједница, као што не сме да допусти да се у име слободе стварају покрети и акције против слободе, да се искоришћава демократски политички поредак у циљу организовања политичке борбе против њега, исто тако не сме ни у економском поретку допустити организације и акције против економских интереса друштва којима се онемогућава *економска демократија*, а доводи у питање и политичка демократија.

Заједница и државна и друштвена треба да успоставе за сваки посао и сваку функцију, коју појединац обавља, награду која му омогућава не само голу егзистенцију већ и културан живот слободнога човека. Нико не може добијати за своју функцију награду која прелази висину потреба живота једног културнога човека. Данашња неправда у награђивању, која је социјална и културна мерила потиснула у позадину, не само што је израз једног недемократског поретка, већ доводи до неиздржљивог односа између човека и рада, што смањује продуктивност рада и ствара незадовољство човека и уназађује друштво.

Заједница државна и друштвена треба да спрече остваривање профита на исхрани, одевању и становању широких народних маса, чиме се доводи у питање и физичка и морална личност човека. Свако споразумевање капиталиста управљено противу интереса потрошача, а то значи противу свих, најстрожим мерама спречити. Ту долазе не само картели као организације већ и свако подизање цена намирницама, становима, одећи, обући, и уопште свима предметима који су основна потреба човека. Свако ко је као користан члан друштвене заједнице у раду провео свој живот, без обзира какав је посао вршио, мора да буде обезбеђен у болести, старости и немоћи. Ни један друштвени ред не сме се изузети од тога права.

Држава није само чувар реда већ је она активан чинилац за остварење социјалне правде. Друштвена правда мора да буде стварност, дакле не само у судским пресудама, већ да се појављује конкретно у свим социјалним установама, да пробија као дух кроз целу друштвену зграду. Слободни, задовољни грађани – то је стварност демократије.

III. У погледу спољне политике, стојећи на гледишту недељивости државе и њеног јединства, Демократска омладина сматра да је очување државне независности и одбрана државних граница – једина гаранција за правилан национални, културни, политички и економски развитак.

Демократска студентска омладина је спремна да да свој допринос за један трајан и недељив мир у части и достојанству, да никад не одступи пред ма којим нападачем, да се увек бори против сваке агресије и против сваког међународног система где се влада бруталном силом или претњом силе. Демократи студенти залажу се за равноправност свих држава, малих и великих, без обзира на њихово политичко и социјално економско уређење.

Демократска студентска омладина сматра даље да је само једна стварна солидарност кроз међународно братство, и да стварна организација међу државама, првенствено демократским, у форми директно активне установе колективне безбедности – да је то једина могућа основа за трајан мир. Југославија мора најпре да обезбеди мир на својим границама и да уреди односе са суседима, првенствено с Бугарском, а ти ће односи даље водити кроз културну и политичку сарадњу ка коначном уједињењу свих Југословена.

IV. Непосредни циљеви Демократске студентске омладине, као студентског клуба, упућени су на Универзитет и његов поредак. Она стоји на становишту да је само пуна аутономија ове школе једина гаранција за прави и слободни научни и културни рад како професора тако и ученика. Аутономија Универзитета још значи слободан рад студената у организовању – на стручном, економском и културном пољу, тако да ће се демократе борити противу сваке злоупотребе аутономије Универзитета, а сваки покушај да се

рад по удружењима монополише за једну политичку идеологију или групу, долазила та акција од спољних или унутрашњих фактора, има се онемогућити. По овим питањима демократи студенти сарађиваће са свим студентима који стоје на истом становишту.

Демократска студентска омладина стараће се за материјално обезбеђивање свих студената (путем потпора, домова и менза). Она тражи учешће у техничком организовању наставе, у издавању уџбеника и стручних ствари.

Сваки студент и студенткиња заветују се са својом часном речи да ће остати доследни овом програму до краја, да ће се борити за стални напредак и победу демократске мисли, **ПРОТИВ СВИХ ДИКТАТУРА, ЗА ЈЕДИНСТВО ДРЖАВЕ, СЛОБОДУ, РАД И ЈЕДНАКОСТ!**

Извод из Статута Студентског демократског клуба

Чл. 1) Студентски демократски клуб организују редовни и ванредни студенти, докторанти Београдског универзитета и студенти Високо-економске комерцијалне школе, као политички клуб при Демократској странци.

Чл. 2) Сваки студент или студенткиња, који усвоји програм Клуба и жели да буде његов члан, може постати најпре само привремени члан и то ако испуњава следеће захтеве:

- 1) да га предложи и препоруче два стална члана Клуба;
- 2) да покажује демократско настојање и дух;
- 3) да није политички компромитован;
- 4) да приступи Демократској странци.

Чл. 8) После три месеца проведених у раду Клуба, привремени члан може постати стални члан по одлуци Пленума...

Чл. 14) Органи Клуба су: Пленум, Управа, Културни одбор и Дисциплински суд.

Демократ,
гласило Демократске омладине
јануара 1940.

ДЕМОКРАТИ О ДАНАШЊЕМ СТАЊУ У ЗЕМЉИ

Демократи о данашњем стању у земљи дали су своја мишљења у резолуцији Главног одбора Демократске странке од 29. августа, у саопштењу Главног одбора од 16. октобра и у одговору шефа Демократске странке г. Љубе Давидовића председнику Владе од 3. новембра.

У ових осам глава основне мисли тих аката развијене су шире, у истом духу, пропраћене разлагањима чланова Главног одбора која су послужила као основа тим разлагањима. Како Демократска странка за овај мах још нема свој орган, а обавештења се траже са свих страна о крупним питањима на дневном реду, секретаријат Демократске странке даје их овако.

У исто време члановима и свим пријатељима Демократске странке ставља се на знање да ће за овим добити и једну збирку докумената о свим радњама у којима је Демократска странка учествовала, како у питању *Народног споразума* тако и уопште у међу-страначкој акцији за промену стања у земљи

Све то потребно је да се зна у озбиљној ситуацији у којој смо.

Међутим, Главни одбор Демократске странке ставља на знање члановима Странке исто тако да је изведена организација средишне канцеларије Демократске странке и уредништва демократског органа који ће ускоро бити покренут.

Канцеларије Главног одбора, Секретаријата и Уредништва су у Франкопановој улици број 31 (угао Франкопанове и Мишарске улице). Телефон 22-485.

новембра 1939.

Секретаријат Демократске странке
У Београду

I

У резолуцији донетој 29. августа ове године ужи Главни одбор Демократске странке под председништвом шефа странке Љубомира Давидовића констатовоа је да споразум Цветковић–Мачек ни у духу ни у садржини не одговара Народном споразуму склопљеном у октобру 1937. године између Сељачко-демократске коалиције

у Загребу (Хрватске сељачке странке и Самосталне демократске странке) и Удружене опозиције у Београду (Демократске, Радикалне и Земљорадничке странке) јер је споразум Цветковић–Мачек:

1) *Издвојио из великог програма Народног споразума* (који је предвиђао укупно преуређење земље према потребама и расположењима српског и хрватског народа) *само једно питање – преуређење хрватског дела земље.*

2) *Несрећно започео разговоре о споразуму са питањем поделе територије, свео читав проблем углавном на то питање, дао утицај у земљи и на страни да се ради о разграничењу Срба и Хрвата, и тим утиском подстакао врења, страсти и заблуде у масама.*

3) *Оставио као отворено питање сву осталу територију и оставио као отворено питање и однос већ издвојеног хрватског дела према тој преосталој територији, јер се у самом акту тога споразума каже да се нова Бановина Хрватска не може сматрати још као дефинитивно омеђена.*

4) *Оставио као отворено питање утврђивање и саме основе новог система у држави, од које је требало поћи.*

5) *Пренебрегао питање народне владавине у земљи, у којој су потписници Народног споразума од године 1937. гледали сву гаранцију за постављање једног трајног здравог стања у читавој земљи; и кад је пренебрегао народну владавину, сасвим природно – пренебрегао и потребу сагласности народа српског и хрватског о начину на који се уређују српско-хрватски односи и земља преуређује.*

Као странка која је годинама радила на уређењу српско-хрватских односа и процени скупих жртава, и кроз тешка искушења из радила своја гледишта, Демократска странка морала је од првог тренутка уочити рђаве стране споразума Цветковић–Мачек и осетити опасности које од њега прете. Али будући да је тај акт као свршен чин био обзнањен у једном озбиљном тренутку европске кризе, и да је том тешком бригом и мотивисан, Демократска странка ограничила се тога пута у своме суду на неколико тачака, и изнад свих резерви нагласила *опасност да се тај акт споразума Цветковић–Мачек, и такав какав је, може још погоршати у начину извођења и тиме отежати и коначно решење тог једног српско-хрватског питања и општег преуређења земље. Ово последње садржавало је у себи опомену упућену свима од којих зависи да се у извођењу тога рђаво заснованог акта поступи с више старања о општим*

интересима него о режимском и партијском, с више система и смишљеније и обазривије но што се поступало у самом склапању тог акта. Јер у читавој нашој историји, из дана у којима су у малој Србији сељаци као уставотворци правили реформе, нема ништа равно произвољном и лакомисленом начину на који је акт споразума Цветковић–Мачек склапан као с ногу, надхват, на парче и од ока, без јасно постављене основе о државној целини и односу саставних јединица према државној целини. У тој напомени изражена је била и опомена и страховање да произвољна тумачења једне или друге стране тих реформи, без система и без утврђеног поступка и реда спровођења, може довести до незгода и на терену на коме се примењују.

II

Требало је само месец и по дана па да се оно, што је ужи Главни одбор Демократске странке утврдио о споразуму Цветковић–Мачек, покаже целом свету у свој наготи.

Већ по самом начину на који је дошло до споразума Цветковић–Мачек јасно је било од почетка да се не ради о народном споразуму него о једној нагодби између режима Јерезе и Хрватске сељачке странке. Да је режим увиђао потребу решења хрватског питања, он не би у октобру прошле године пошао на изборе с паролом против Народнок споразума. *На зборовима Јерезе, све до 11. децембра, читава акција блока Народнок споразума названа је издајничком.* Тако ју је крстио и сам данашњи шеф Јерезе, Драгиша Цветковић на збору у Неготину и на другим местима, тако су је називали и други њени ондашњи и данашњи прваци.

После 11. децембра ситуацију су измениле две ствари: прва је била успех опозиције, друга је била све тежа спољна ситуација. Природно решење је било искористити ту сабрану народну снагу око идеје народнок споразума. Али пошто је то значило прекраћење режима Јерезе, дошло се на план да се из програма *Народнок споразума* издвоји само решење хрватског питања и да се ХСС, задовољена на тај начин у ономе до чега је њој пре свега стало, одвоји од српских опозиционих странака. А само *решење хрватског питања које за режим до тог часа није постојало, Јереза преко ноћи узима као свој програм; преко ноћи се мења влада и преко ноћи уместо Милана Стојадиновића за шефа Странке долази Драгиша Цветковић.*

Јасно је да ту није могло бити ни разговора о убеђењу, ни о познавању питања, ни о начину поступања којим оно може да се реши без дубоких криза које данас потресају земљу на једној и на другој страни. *Цело питање схваћено је било од режима не као народни и државни посао, него као партијски пазар којим треба обезбедити – не земљу, него режим.*

Др Мачек у својим првим изјавама категорички је одбио од себе да би он могао споразум изводити било с ким до са правим представницима српског народа, и изричито је одбијао да би и разговоре о споразуму могао водити с представником Јерезе. И сам Драгиша Цветковић у том времену почео се одрицати фирме Јерезе док није добио оштру опомену од попа Корощца.

Али непопуларност фирме Јерезе нестала је у Загребу брзо, чим је њен шеф од прве почео са додељивањем територија. „Место празних начелних одредаба у *Народном споразуму* режим вам ево нуди одмах у готову“ – то је био отприлике начин разговора Драгише Цветковића. И *Хрватски дневник* тих дана изразио је ту исту мисао када је рекао да је ХСС морала претпоставити остварење Бановине Хрватске јаловим разговорима са србијанском опозицијом. Свакако да је интерес хрватски био ХСС пречи од свега, али се у поштеност залагањем једних за друге од 5. маја 1935. до 11. децембра 1938. полазило са идејом да та тешка борба не буде јалова ни за једну ни за другу страну. *Верност за верност у овом случају није била само услов за успех укупног програма Народног споразума, него и стављање на пробу солидарности Срба и Хрвата. И зато је било штетно по односе српско-хрватске правдати изневерење једног народног договора, који је спровођен скупим жртвама на српској страни, безобзирном националном саможивошћу.*

Да да неку моралну подлогу своје раду на споразуму и вођи ХСС да неку илузију да и у овом неприродном друштву ипак изводи нешто од општег програма Народног споразума, *режим Јерезе од 5. фебруара понављао је обећања о припремама за демократизацију земље, о политичким законима, о изборима, о општинама, о слободи збора и договора, о слободи штампе. Ништа од свега тога није било.*

Стање у земљи увек исто: оно које се под разним фирмама а углавном са истим људима продужује од 6. јануара до данас. Читав управни апарат, који је вршио изборе од 11. децембра, на истом је месту. Од 5. фебруара, од дана када је имала да почне то-

божња демократизација земље, низала су се непрестано унапређења и одликовања чиновника који су вршили насиља. Прогоњење општинских управа у којима су били изабрани представници опозиционих странака никада није стало. Цензура је остајала иста и у истим рукама. И када су у неколико махова пуштени одломци изјава опозиционих странака, то је проглашено као доказ о слободи штампе. Али ни данас као и под режимом Милана Стојадиновића, опозиција није у могућности да одговори на неистине, клевете и интриге које режим и његов шеф објављују у свим листовима. А листови под претњом забране морају да објављују оно што влада хоће да протури кроз штампу. И данас, чак и док је на снази тобожњи Споразум, у новинама титула шефа Демократске странке објављује се са ознаком „Бивши шеф бивше Демократске странке“.

Потпредседник владе др Мачек у своме говору у Загребу признао је јавно да је „Србија још заробљена“.

III

У дугој тешкој борби за Народни споразум ујединили су се захтеви народа српског и народа хрватског. У једним и другим основана је била идеја слободног располагања својом судбином. Поучени скупим искуствима из прошлости, Срби су формулисали своју идеју тражењем народне владавине, што ће рећи поретка у коме све произилази из народне воље; код Хрвата иста мисао била је заоденута националном слободом: ослобођењем од власти која није хрватска. Под једном или другом формулом борба против насиља ујединила је масе народне на једној и другој страни. Та огромна снага угрозила је опстанак режима.

Да се одржи по сваку цену, режим је настојао да из те заједнице излучи Хрватску сељачку странку и њен национални програм – аутономан живот Хрватске. Задовољење Хрвата наметало се и озбиљном ситуацијом спољном. Одстрањивањем и пажње и залагања Хрвата за општу ствар народне владавине, режим се осамио на страни српске опозиционе странке, рачунајући чак и с тим да оне неће моћи реагирати оштро на овај подмукли маневар режима, пошто би осуда држања ХСС у овој прилици могла бити схваћена као осуда Хрвата и њиховог права – за чије се задовољење борила Удружена опозиција српска.

Уочивши овај маневар режима, Удружена опозиција (УО) предочавала је др Мачеку опасности које морају доћи из предвајања опозиције и с тим помућивања односа у самим масама које су у борбу ишле раме уз раме, једни за интересе других и сви за интересе целине. И предочавала је опасности од пренебрегавања народне владавине као основе за поредак целе земље.

О томе да је у настојањима УО било борбе за власт не може бити ни речи. Пре но што су почети јавни преговори између др Мачека и Драгише Цветковића о њиховом споразуму, много раније Удруженој опозицији стављено је било на знање да у једној новој влади, која би произишла из споразума Цветковић–Мачек, српске опозиционе странке не могу бити представљене као странке, али да би од људи који припадају тим странкама неко могао лично ући у такву владу. *Од почетка дакле, политичка марка нове владе, и после 11. децембра и после споразума са Хрватима, морала је бити иста, политичка марка Јерезе. Све опозиционе странке на српској страни, оглашене од 6. јануара као да не постоје, нису смеле постојати ни у тој прилици.* Све српске странке поникле одоздо, из народа, нису смеле постојати: право на живот имала је само једна странка, створена одозго наредбом властодржаца.

У таквом стању ствари српске опозиционе странке нису ни једног часа с вером улазиле у претрес питања о некој концентрационој влади, која се очигледно није хтела. Напротив, да оповргну сваки приговор својим резервама о начину на који су отворени преговори Цветковић–Мачек, оне су изричито истакле као први интерес национални и државни – окупљање свих политичких група, не у влади него у изради споразума. *Предлажући неку врсту крунског већа или округлог стола, оне су постављале отворено, очи у очи, изјашњавање свих политичких група, које имају корена у народу, као услов да се у том озбиљном послу државног преуређења отклони свако партијско тактизирање, да се повежу све одговорности и да се решењу, које из таквог саветовања произиђе, да пун ауторитет.*

Изношен у неколико махова, на пленарним седницама српских опозиционих странака у Београду, у присуству делегата из Загреба, тај предлог остао је неостварен. Не успевајући да издејствује његово прихватање у Намесништву, пред којим су та већања народног Савета имала да буду изведена, др Мачек је предлагао – кад не може скупан – раздвојен разговор утроје: конкретна изјашњавања УО

истим оним редом којим је пошао председник Владе, почињући с територијом, то јест преговори УО са ХСС у времену у коме ХСС преговара са Јерезом. Два преговарача на српској страни, Јереза и УО били би ту у улози лицитанта. И ма колико мишљења била убедљива, никада на српској страни не би имала кредит објективног залагања за јавни интерес, него само тактизирања за партијски интерес. То уопште не би био разговор утроје, нити би се за такав разговор могло рећи да је усвојено равноправно учешће УО у преговорима за споразум. А оно је само под тим условом могло бити и одговорно. На крају др Мачек је предлагао да УО овласти њега тако да се сматра да он и у њено име преговара. Јасно је било да српске опозиционе странке нису могле овластићи вођу хрватског народа по питању уређења односа српско-хрватских и подела самих територија. Још мање је могао бити примљен савет, кад већ УО не може да такво овлашћење да др Мачеку, да га понуди режиму у Београду, који уосталом није имао право ни на такво једно овлашћење ни уопште на измене мисли и са слушавања гледишта, не само УО, него уопште представника јавног мишљења, културних и националних корпорација. *Од почетка до краја један велики државни проблем, с непредвидљивим историјским последицама, вођен као посао једне партије и једног режима.*

IV

Да се преуређење државе и у њему уређење српско-хрватских односа изведе како ваља, треба добро познавати развој тих односа до данас, треба имати осећања за психологију народа на једној и на другој страни, *треба нарочито знати како је ова држава створена у овим границама и како се она у њима оваква каква је може очувати.*

Кроз читав светски рат и пред конференцију мира, Срби, Хрвати и Словенци јављали су се као једна природна целина, склопљена не само сродношћу крви и језика, него и саживљивањем на територији географски, економски, саобраћајно недељивој. Ма колико Срби, Хрвати и Словенци имали амбиција да своје животе развијају свако на свој сопствени начин, свест о тој природној основи на којој је заснована Југославија мора надвисити све посебне национализме. У тој природној основи Југославије је и једна морална основа: потреба једне заједничке мало топлије бриге о тој целини,

без које ни Срби ни Хрвати, ни Словенци – свако понаособ – не би могли обезбедити себи широко око врата у својој сопственој кући, ни данашње место у свету. *И у своме најватренијем заступању хрватства, Стјепан Радић показивао је да је свестан тих услова за спокојну будућност свога народа исто као и Срба и Словенаца, и жудео је за гаранцијама још ширим, у заједници Јужних Словена и у присној узајамности свих Словена.*

Убиство Стјепана Радића довело је у питање те моралне услове из којих се изграђује једна здрава државна идеја. Требало је дугих и упорних настојања на српској страни, требало је широких гледања на оштрине са којима је увређено хрватство реагирало дуго након тог кобног догађаја; на хрватској страни требало је дубоких уверења наследника Стјепана Радића о потреби заједнице и осећања да од ње нема природније, и требало је идејне храбрости да се после толиких злих искустава пође у сарадњу са напредним групама у Београду.

Прва манифестација за споразум, тада још само изборни, у борби против ненародног режима, било је заједничко иступање на изборима 5. маја 1935. Споразум технички, речено је, али који је приближио представнике Хрватске сељачке странке и представнике у оно време двеју српских опозиционих странака, Демократске и Земљорадничке. Две године пре те манифестације солидарности у борби, Љуба Давидовић је био већ објавио своје програмско писмо о сложеној држави, у којој је надасве полагао на то да се, каква год била подела на саставне јединице, у њој не иде на оштро и територијално разграничење Срба и Хрвата, које својим бруталним чином мора бити од рђавих последица. Али су мишљења у то доба била још далеко једна од других.

Време их је међутим приближило. *Потпис Народног споразума у октобру 1937. дошао је као плод дугих настојања и дугог развоја мишљења и расположења народа на једној и другој страни. И његов значај није у некој вештини формулисања његових потписника, него у створеном расположењу народа српског и хрватског.* То расположење испољило се вулканском снагом о дочеку др Мачека у Београду, оно се затим показало у изборној борби пре 11. децембра.

Данас је моменат да се пита: *зашто су властодрици у октобру 1937. обзнанили борбу против Народног споразума, и то после тешке опомене у чехословачкој кризи? Зашто солидарност Срба*

и Хрвата, манифестована Народним споразумом, није на време схваћена као добра основа за изградњу новог уређења земље, у атмосфери обновљеног поверења? Већ само укључивање хрватског питања у опште питање преуређења земље као органске целине давало је акту Народног споразума једну моралну вредност преко које се није смело прећи. Ту је било потврђено да наша заједница у Југославији није само изравнање дневних интереса на што се она данас хоће да сведе.

Али ништа, ни та народна расположења каква је тешко обновити, ни догађаји спољни, ни саблажњива криза Чехословачке, нису могла задржати властодрице да не отворе борбу против народа само зато што је он уједињеним гласом Срба и Хрвата тражио преуређење читаве земље и народну владавину у њој.

А кад се пришло питању задовољења хрватских захтева после 11. децембра, када су се они осетили као неодложни, пришло му се са оним истим методама с којима је режим Јерезе оперисао у изборима, као једном пословном чину.

Од пре речи несмишљено и незграпно убачено у територијално разграничење, пре постављања општег система за државно уређење, пре одређења односа саставних јединица међу собом и према целини државној, пре свега онога што поставља здраву основу свему, и што економским и саобраћајним разлозима доприноси стварнијим и разборитијим мерилима у самој расподели територије! Место разговором о држави почело се разговором о срезовима. У народним масама чије стрпљење је било већ исцрпено, то је надражило националистичка осећања, сузило гледања, изазвало нетрпељивости. Границе нове Бановине Хрватске морале су бити схваћене у масама као дубље омеђење чим им је у самим преговорима одозго дат одлучујући значај.

Режим Јерезе ушао је у преговоре са грубим пословним схватањем споразума с Хрватима као једним трговачким пазаром, а друга страна, која се није много поносила тиме што је имала да преговара са режимом који ју је до јуче тлачио и вређао, могла је у споразуму са Драгишом Цветковићем ући само као у пазар. У једном погађању без уверења и без поверења реч дојучерашњих крвничких противника споразума није могла рачунати ни на какав кредит него само на пазар за готово.

Али то незграпно пословно решавање народног и државног проблема пресекао је развој ширих схватања о заједници као

природној целини и потреби да се та заједница изгради складним измирењем интереса саставних јединица и целине, како би се целина оспособила за своју државну улогу у данашњим приликама у свету.

Нема сложене државе која би могла да живи простом рачунском нагодбом својих сопствених јединица. А поготову је тешко бити тамо где су у питању још три сива национализма која се лако могу занети заблудом да је свако сам себи довољан у свему, па чак и у насušном економском погледу, како се то већ почиње да показује и у нашем случају. У ери крвавих борби око животног простора, у којој се преко ноћи бришу карте земаља, једна држава мора рачунати и на тежа залагања својих грађана но што су равномерно распоређени порески терети, нарочито када је та држава у границама какве су судбином досуђене Србима, Хрватима и Словенцима.

Несрећни шестојануарски дух, лажан и празан у сваком делу речи, као да је преузео на себе задатак да умртви сва лепа осећања, да загади све изворе снаге и убије веру да се Срби, Хрвати и Словенци и у будућности могу осетити ближе но што се данас осећају. *Шести јануар почео је са октроисањем свог државног поретка и једне јединствене нације; завршио је са разбијањем сваког одређеног државног поретка, и у слову закона и у вести грађана. Све спреман да жртвује само да он остане у животу!*

То пренебрегавање значаја државне свести о заједници Срба, Хрвата и Словенаца као историјској нужди, то упропаићавање моралне подлоге за ову државу, грех је неопростив и може да буде извор несагледивих опасности за државу и сваког од нас посебно – Србе, Хрвате и Словенце.

V

Не рачунајући ни у чему са народним расположењима, режим Јерезе чинио је све што је могао не само да пресече благотворну акцију народних странака за остварење Народног споразума од године 1937, у његовом духу и програму, него је исто тако чинио све што је могао да доведе до подвајања између удружених српских странака и Хрватске сељачке странке. И у таквој својој радњи, режим показује да није свестан свих злих последица које би морале доћи ако његове разорне методе успеју како он то жели.

Само на такав начин поступајући, без обзира на народно расположење, режим Јерезе могао је издвојити хрватско питање као нешто што нема везе ни са чим другим у земљи. *Хрватско питање састоји се у суштини у уређењу српско-хрватских односа.* И само онај ко га у тој вези види може му наћи решење, као и поступак у извођењу.

Цела земља, међутим, ево већ осам месеци гледа како се уређење српско-хрватских односа у земљи решава без учешћа Срба. Јер режим Јерезе, која је сама себи изрекла осуду 5. фебруара осудом свога творца и носиоца Милана Стојадиновића, од српског народа није био овлашћен да кроји његову судбину. У тој режимској комбинацији постоје две стварне партије: словеначки клерикали и босански муслимани. Србе ту представља једна шака најамника коју је 6. јануар „преручивао“ из једне новостворене партије у другу, под промењеним именима али увек са истим задатком да држи народ у стези и гуши његову вољу.

Под теретом тих режима од Јерезе, исто као под њом, патила је цела земља, али највише српски крајеви, иако су на челу свих тих режима били Срби. Али исто као данас, Драгишу Цветковића и његове претходнике ниједан независан и поштен човек на српској страни није признавао као своје представнике.

Сви они, као и Драгиша Цветковић, самовласно су управљали земљом, руковали народном имовином, газили законе и нису признавали никоју слободу народа. Али данас Драгиша Цветковић на челу исте партије и истог режима, које је наследио од Милана Стојадиновића, са истим апаратом у земљи, иде у злу и даље јер он кроји судбину земље и судбину Срба у њој.

Срби су овога пута двоструко погођени. Јер док Хрвати под вођством својих несумњиво овлашћених представника у пуној слободи, вољом народном, организују своју Бановину Хрватску и омеђавају је у мешовитој граничној зони према Србима, Срби стоје по страни, везаних руку и уста, као да се ту ради о нечему што се њих ништа не тиче.

Обесправљени и унижени, и као грађани и као Срби, они се осећају у положају у каквом нису били за овај скоро век и по своје историје обновљене само снагом и вољом народа. Хрвати уређују своју Бановину Хрватску, Словенци Словенију, Србима се не зна ко ће и какво место доделити у овој држави. Да се народу то право не признаје, види се по стању у коме српске области остају, види

се по избегавању да се устројење нормалног поретка на овој страни изведе вољом народа, по чудовишном начину бирања Сената, по одуговлачењу доношења политичких закона, по зазирању да се народу да један поштен напредан закон, са слободним тајним гласањем чак и у његовим општинама, види се по стези цензуре која је ускраћивала право Љуби Давидовићу да се брани кад га режим напада, али више него у свему другом, види се у *забрани Србима да дају свој суд о начину на који неовлашћени и ничим квалификовани самозванци кроје судбину и Срба и државе.*

Толико невођење рачуна о расположењима народа на српској страни морало је изазвати узбуну, узнемиреност и тешку бригу националну и државну. Не тражећи за себе хегемонију да владају другима, по броју мањина, Срби још мање могу примити да други мањи владају њима. Зато што су више од других уложили у стварање ове државе, они природно данас више но други морају бити у страху од опасности које са државом најтеже погађају њих.

Та узбуна Срба на једну улогу у коју их режим гура и њихово неспокојство о судбини земље, констатовани су у последњем саопштењу Извршног одбора Демократске странке, донесеног након дугог већања под председништвом Љубе Давидовића.

Тежиште тог суда није у критици онога колико је дато Бановини Хрватској, него у распореду и начину како је дато, у поступку без реда и мерила у решавању, које је морало почети са постављањем општег државног уређења, и без саглашавања представника оба народа, када је реч о уређењу српско-хрватских односа. Тежиште не може бити у питању срезова кад је реч о држави, али је *несрећни, произвољни начин на који се пре обезбеђења на живот способне целине почело са омеђењем територије и преносом компетенција на дохват и на јуриш, мерилима ни доследним ни објективним, изазвао на једној и на другој страни реакције које не могу бити без штете.* И већ у првој резолуцији демократској, од 29. августа, са зебњом се предвиђало да од зла може бити и горе. Јер ако се читава та рђаво почета радња компромитује још и начином извођења, *такав рад мора отежати решење читавог државног проблема.*

Оно од чега се с разлогом страховало – дошло је.

Тешкоће се показују у начину на који се изводи организација Бановине Хрватске. Тежина је у самој природи ствари, тежина је у атмосфери неприпремљеној за стрпљив и разложен поступак у

извођењу новог поретка, с дисциплином и трпељивошћу. Неспоразуми се јављају у првим припремама за организацију бановине Словеније. Ту је аутономни словеначки управни апарат већ сав на свом месту, али су се компликације показале на питању финансијске самосталности, с којом је др Корошец харангирао масе на изборима, тврдећи годинама да Словенија више даје држави но што држава враћа Словенији. Међутим већ први поглед у цифре показао је да је обрнуто. И теже ће компликације доћи у кључу чиновничком, у коме масе незапослених кандидата за јавну службу неће остати равнодушне, поготово у овако несрећно вођеној ствари у којој су надражене посебне саможивости. Босански муслимани, који су, налазећи се у Јерези, ћутали за све време док је Босна комадана или управо штрпкана са свих страна, данас тек указују на пренебрегавање културних, саобраћајних и економских мерила у томе раду.

Али је прави проблем *шта ће и како ће бити са оним што преостаје иза омеђења Хрватске и Словеније?* У самом акту споразума Цветковић–Мачек то је питање означено као отворено, пошто се сматра да омеђење Бановине Хрватске није дефинитивно. Покреће се и питање Шокаца и Буњеваца као Хрвата, као таквих у већини изјашњених и организованих у ХСС. Поставља се питање Војводине. Ту као и на другим странама регионални закони, подстицани слева и десна, излазе из оквира обласних самоуправа. Уопште читаво питање *о преосталој територији, ври у комешању незадовољстава, подземних радњи национално разорних елемената, у заблудама необавештеног народа коме се годинама ускраћивало свако стварно обавештење и свака слободна измена мисли.*

Читава та преостала територија данас је једина остављена без државног поретка и без имена и без обележја националног, у времену у коме се све друго у земљи организује и групише око својих центара, са амбицијом националном.

И да несрећа буде већа, *читава та преостала несређена територија са скоро седам милиона Срба, дата је у експлоатацију једној партији у којој нема Срба*, јер их уистину нема који с уверењем, с поносом и верно припадају партији којој је до јуче на челу био Милан Стојадиновић, данас Драгиша Цветковић, а сутра не зна се више ко. Јер иза свега што је под фирмом Јерезе учињено у овој земљи, част није већа бити јој на челу него припадати јој.

Шта је са српским народом у тој несрећној ситуацији? Ако је само до национализма, он се код Срба давно већ показао као засићен

и смирен. Али овде није у питању надметање у имену, слави и величини, него егзистенција, место у овој држави и место у свету. Јер опасности, којима води овакво вођење јавних послова данас, угрожавају саме основне услове здравог и спокојног живота српског народа.

У којим ће он границама остати, с колико скупном снагом организовати свој културни живот, и под каквим погодбама свој привредни живот? Привредне коморе на обема странама данас већ с неизвесношћу гледају у привредни механизам новог поретка.

Ко ће свим тим тешким задацима одговорити, ако се на српској страни не саберу снаге, не задрже поштене руке, ако ма и у последњем часу српски народ не узме да он сам збрињава своју бригу?

Обезбеђујући своје место у држави, које се данас не види, Срби обезбеђују темеље држави за коју не може бити свеједно како ће се у њој осећати они који су се за њу до данас највише залагали.

О тешким задацима пред којима је земља, они који данас њоме управљају не мисле: сва њихова брига из дана у дан сведена је на то да се трули режим Јерезе, који загађује јавни живот баш у том несрећном српском делу, одржи по сваку цену.

VI

Кад се каже да се уређење преостале територије, дефинитивног омеђења њеног и Бановине Хрватске, као и општег уређења државе као целине, не може како ваља свршити без стварно изражене скупне воље српског народа, каже се ништа без чега нема решења које може опстати. И уколико се то пре схвати у пуном значењу, утолико ће се пре зауставити данашњи опасан развој ствари.

Нема потребе да се Срби окупљају ни у какав шовинистичко-националистички фронт. Отварање њихове борбе против Хрвата било би насупрот свих њихових до данашњих настојања да се ова држава очува у овим границама. Најмање би ишта слично могло бити у главама демократа који двадесет година проповедају и залажу се за споразум Срба и Хрвата, као гаранцију судбина ова два народа на месту на коме су.

Али је стварна чињеница да Срби у етничкој групацији Срба, Хрвата и Словенаца, која је послужила као основа за ову државу и даје јој карактер, чине апсолутну већину; чињеница је и да у преосталој територији изван Бановине Хрватске и Словеније чине

огромну и у великом делу компактну већину; чињеница је и да су на тој територији до сада пре двадесет година постојале две српске државе као водиле националних идеја за чију победу су и саме егзистенције ових двеју српских држава без предомишљања биле стављене на коцку.

А чињеница је и да у тренутку, када се ради о судбини данашње државне целине и о интересима које Срби осећају као животне, данас као и онда, *Срби стоје без свога гласа о свему што се ради.*

Узбуна духова која расте, показује да тако дуго неће остати. И општи је интерес, и српски и државни, да кад се тај глас јави, не буде негативан него позитиван, да њиме проговори једна снажна али разборита и стваралачком мишљу вођена скупна воља народа. Ништа ситно, узано, саможиво не може бити у националном и у државном програму тог народа. То није у његовој природи и у његовој животној мудрости стеченој искушењима кроз које је прошао.

Да се не да маха ситним мерама у кројењу судбине српског и хрватског народа, да се отупи оштрица њихових посебних национализама, Љуба Давидовић је пре шест година указао на рђаве стране одсечног разграничења Срба и Хрвата и предлагао је да се између једне изразито хрватске и једне српске области организује једна прелазна, тамо где и мешовит, етнички, и верски и културни карактер захтева у неку руку неутрализовање посебности српске и хрватске. У том изјашњавању против тријализма а за четири области, демократи су изишли са једним предлогом у коме би за организовање те прелазне четврте области Срби поднели тежу жртву него Хрвати, јер је у питању била земља херцеговачких устанака, Анексионе кризе у којој је узбуна Србије запалила Европу, земља Сарајевског атентата, бањалучког процеса и трајног револуционарног српског национализма! Али је ту жртву, у доба других гледања на државну целину, Љуба Давидовић предлагао српском народу Босне и Херцеговине у прилог једној вишој идеји – обезбеђење услова за јединственија осећања будућих генерација. Свесни своје одговорније улоге но свих других у овој земљи, *Срби су способни за велике свесне и вољне жртве, али је опасна заблуда веровати да се они могу помирити с тиме да непитани буду принети на жртву било којем ситном интересу*, поготову када се изнад свих идеалних општих побуда испољава одржање једног ненародног режима који Србе тлачи више но све друге.

Очевидно је да се питање хоће ли се земља делити на три или четири области друкчије поставља када је реч о расподели целокупне територије, а друкчије иза већ издвојених државних јединица. *Иза издвајања Бановине Хрватске и Словеније, очигледно је да се преостала област не може више посматрати као нераспоређен терен, без карактера и обележја, а с позивом на то да ту има и питања покрајинских и мањинских. Јер се, и једна и друга, та питања решавају у оквирима самоуправним а не државноправним.*

Срби, међутим, осећају да се са извесних страна све то хоће друкчије да посматра, и у овом општем одсуству једног и истог гледања на целину и једног истог мерила за образовање саставних јединица, *Срби виде како се на том њиховом терену оставља маха свим разорним радњама а не оставља слобода народу да узме у своје руке бригу о ономе што условљава његову егзистенцију.*

Срби не могу скршених руку гледати подривање тла не само држави него и под самим њиховим ногама. То више питање националне саможивости него националног самоодржања. И сасвим природно у првом реду је питање оних које највише боли и које највише угрожава данашњи опасни ток ствари у земљи.

Питање те несрећне преостале територије, коначног омеђења ње и Бановине Хрватске, и усклађења свих односа у државној целини, данас је бескрајно теже но што је било пре осам месеци, када га је узео да решава један лакомислени режим који је ауторитет државе увек гледао у праву на насиље према грађанима а никад у чувању на достојној висини неког поретка. У начину на који режим изводи преуређење земље не виде се ни идеје водиле, ни ред у процедури извођења, нити икоја брана производњим радњама. *Коалиране партије за поделу власти имају своје ministre, али држава нема владу.* Представници ХСС презаузети бригама на другој страни не крију да их не интересују централне установе: ни чудовишни Сенат за који отресају одговорност, ни сама Скупштина пре које они хитају да изаберу свој Сабор. Више но ичим другим, они рачунају са свршеним чиновима.

С чиме рачуна овај преостали трећи део земље који је државно-правно ни на небу ни на земљи, с чиме српски народ у њему, с чиме држава?

Док се на једној страни ужурбано организују две издвојене државне јединице, на овој другој председник Владе јури по земљи да уз помоћ свег државног апарата организује партију чијег се само

имена сваки честит човек у овој земљи стиди. *Представници ХСС чине што могу боље и више за задовољење свог народа. Да се тај рад усклади са задовољењима које тражи српски народ, и онима које тражи држава, представници ХСС треба да имају себи дораслог партнера: њега може да да само својом слободно саглашеном скупом вољом српски народ.*

Све је то могло ићи друкчије, а и данас још није касно, да се без отварања фронтова мирним и разборитим постављањем односа снага и интереса, усклади општа равнотежа.

Стварност је поставила ситуацију у којој не може бити двосмислице.

VII

Стање, у које је режим Јерезе довео ову земљу лакомисленим схватањем државног проблема, крунише у злу ненародну владавину од 6. јануара. *Где се руком тако за свих једанаест година, ненародни режим зло је начинио.* И није ни чудо да је зло веће од свих досадашњих морао начинити када се у својим последњим данима моралног распадања латио да он решава, сам по својој ћуди као све досад, најосетљивији проблем национални и државни: преуређење земље и у њему уређење односа српско-хрватских.

Кроз свих тих једанаест година, тај режим прогонио је свако изјашњење за преуређење земље, и свим средствима, насилним и коруптивним настојавао да до народног споразума не дође. Чинећи тако и говорећи тако, кроз уста и самих данашњих шефова, до 5. фебруара ове године, режим Јерезе није могао ући у посао споразума преко ноћи с другом главом.

Што је упркос томе ХСС ушла у нагодбу са режимом који ју је прогонио, уз друга објашњења која не правдају тај поступак, документ о поколебаној вери Хрвата да се у Београду и данас као и за свих ових једанаест година може што свршити вољом народном.

Ту оскудацију вере у Београд скупо плаћа у овом тренутку и српски народ и држава. А у крајњим последицама не може проћи а да не плати и хрватски народ, јер ништа на злу утемељено добра донети не може.

Као у том зло умишљеном и зло рађеном послу, режиму Јерезе као свима пре њега за ових једанаест година главно је било разбићи уједињену снагу против себе.

Та акција против сваког скупљања народа око слободоумних идеја и око ваљаних имена, израслих у народу, почела је пре 6. јануара, узета је за лозинку свих режима до данас. Почела је са разбијањем партија, тиме што су свим могућим благовољењима, положајима, почастима, синекурама са великим приходима, корумпирани и у прве редове гурани другостепени и трећестепени људи, наставила се указним укидањем и прогоном партија прониклих из народа у тренутку када су нове стваране од власти. Па када су се партије с кореном у народу упркос свему одржале и показале снагу, режим се вратио на методе разбијања куповином људи. И данас то покушава да ради на начин беднији но за свих ранијих режима. Јер се у времену једне тешке националне и државне кризе, у коме сви неспокојни погледи траже моралне и националне стожере за сабирање, Љуби Давидовићу и Аци Станојевићу стављају насупрот људи без икаквог моралног кредита. И помажу се влашћу, паром и правом насртања, клеветом и интригом на које нападнутом није остављена слобода да одговара. Цинична реченица Милана Стојадиновића „Зашто опозиција не одговара?“ чита се и данас у изјавама властодржаца.

Годинама већ растројава се и развраћа сав наш јавни живот, разбијају политичке партије, кочи културни напредак, под режимску капу силом међу организације привредне, стручне, хумане. Раднички синдикати прогоне се, радничке коморе узимају из руку радника, и притиском на раднике и предузећа, радници се гурају у режимску организацију Југораса, из које се врбују јуришни одреди Јерезе. Удара се на правосуђе, на Универзитет, на удружење учитеља, професора, свештеника, на задружне установе, на народне универзитете, на саму националну установу Сокола. Ничему што истиче одоздо из народа, предузимљивошћу и његовим полетом не оставља се слободан мах. Духу народном не да се да узлеће високо. Неће се поносити свесни грађани, него унижени грбавци који стално оборених очију земљи пружају руку да им властодршци с времена на време уделе мрвицу. Хоће да се разбију све социјалне и моралне заједнице, да се народ стуца у прашину из које се може месити што се хоће. А не мисли да тај исти народ једнога дана може бити позван да брани земљу као херој.

Под тим притиском подлегла је нарочито у већини зависна интелигенција. А подлегли су добрим делом и привредници, које је данашње законодавство начинило у великој мери зависнима. Под-

легало се звањима, подлегало се парама, којих је у ту сврху деморализације увек било. Бацало се на светковине, на засебне возове, на изборе који су као овај последњи од 11. децембра коштали преко 200 милиона динара, на уносна звања послушника који су у овој сељачкој земљи примали по 60 и 70 хиљада месечно, у времену у коме су школе распуштане због несташнице огрева, а у болницама болесници лежали по двоје у једној постељи.

У времену у коме народу није остављана слободна реч ни о чему, нити руковање његовим добром; и *власт и пара остављани су да њима безбрижно рукују људи који су обноћ изнищали не зна се откуд и зашто и проглашавали се вођама народним*. Тим самозванцима остављано је да по две и три године врше апсолутнију власт него што су је вршили икада владари у личним режимима, а други дан по паду бацани су у блато и срамоту, а с њима, разуме се, бацан је и углед државне власти. И све је то уписивано у грех Србима иако је српски народ, а поготову онај у Србији, подносио најтеже ударце тих разузданих самовољних режима.

VIII

На несрећу ове земље разбијање народа вршено је нарочито на српској страни, јер је хрватски народ, уједињен својом националном дисциплином, природно био отпорнији. Притисак је вршен нарочито на српској страни а понаособ у Србији. Они који су вршили ту разорну радњу сметали су с ума да је снага тог народа потребна држави исто колико њему самоме.

У том лову на савест рачуна се нарочито на необавештеност сељачког света. У једној ранијој изборној кампањи с великим таламбасом обзнањено је снижење цена житарицама, у овој данас снижење цене соли и петролеја. И по не зна се који пут ставља се у изглед смањење сељачких дугова.

Кроз свих ових једанаест година ненародни режим није се показао способан да изведе и једну озбиљнију реформу која би привредно ојачала село. У овој години режим се хвали спуштањем цене соли, које је давно већ наметала несразмерна цена пољопривредних производа и цена првих потреба сељачких, а заборавља колико је баш у овој истој години сељак оштећен само незбринутим повећањем извоза и цена пољопривредних производа, нарочито шљива, пекмеца, воћа и воћних прерађевина. Место да се сељак економски

подигне и оспособи, он се стално третира као вечно дужан и убог створ коме треба тако с времена на време пред изборе помоћи. Уистину он се стварно није помогао од свих хваљених олакшања до данас, и неће ни од овог: кредит му је убијен, а привреди, која је иначе у кризи, отежано исцељење.

Овог пута српски сељак мање но икад да ће се заварати лажним мамцима, јер је свестан да се сада ради о његовој слободи, о судбини читаве преостале државноправно неуређене области за коју он мисли да је довољно већ платио жртвама, и о судбини државне целине угрожене непромишљеним радом.

Нема тога мамца који ће српског сељака заварати да све те интересе занемари и гласа за одржавање режима који га је за ових једанаест година лажима заваравео, душмански робио, глачио и понижавао.

Већ сама та идеја да сељаке, који су створили ову државу један ненародни режим може купити појевтињињем соли, знак је да је режим изгубио смисао шта је народ. Да су властодршци знали историју ове земље, они би се сетили да се српско сељаштво борило на истрагу против краљ Милановог режима тајне конвенције са Аустроугарском, иако је то пријатељство олакшало извоз сељачких производа, а да је две деценије затим у првим данима владе краља Петра одобрило економски рат са Аустро-Угарском, рат чија је тежина терета пала на сељакова леђа. *Али је сељак тада зрело одмерио потребу да му се ваља обезбедити трајно, и из те његове зреле идеје изникла је борба за слободан саобраћај са светом, борба за море, старање да му буде шире око врата. И он је ту идеју платио бескрајно скупим жртвама да би данас лака срца, за мрвице милостиње, дао свој глас за продужење ненародног режима који својим самовољним и лакомисленим радом доводи у питање оно што је народ мислио да је довољно збринуо.*

Као сељаци, исто тако и радници, занатлије, трговци, индустријалци, привредници свих редова, неће се овога пута дати заварати ситним предизборним повластицама. Ни чиновници којима се такође ставља у изглед повећање плата. Режим ту ништа ново није измислио: он понавља оно што су сви режими од 6. јануара чинили.

Грађани ове земље, без обзира на привредни и социјални ред коме припадају, у овом озбиљном часу неће се дати заварати ничим. И не само то него исто тако, за тренутак, док се не отклони ова тешка мора што је притисла земљу, неће своје посебне сталешке

и социјалне интересе ставити изнад општег интереса – остварење једне велике скупне народне снаге, дорасле тешким данашњим задацима. Ниједном реду грађана никоји посебни програм не може донети добра ако данашња тешка зла не буду отклоњена: растројење државе и у њој сужење судбине српског народа, коме се још не види место а над главом види још увек иста претећа рука ненародног режима.

Кад је реч о општем уређењу државе и односу њених саставних јединица, *иза већ изведеног издвајања Бановине Хрватске и Словеније, као националних*, јасно је као дан да у држави Срба, Хрватата и Словенаца, у коначном извођењу новог стања, остаје још неречена реч Срба. Уколико она буде изражена с пунијом снагом народне целине, утолико ће та реч обезбедити српском народу достојније место у држави, а српском народу као целини боље услове културног и општег напретка у делу који се образује око српског културног центра. Уколико се потпуније и чвршће изведе то сабирање Срба свесних данашњих опасности – утолико ће поузданије бити изведено и прекраћење ненародног режима.

Изнад питања положаја српског народа који одговара његовом броју, изнад потребе да живот и у српском делу државе зрачи снагом тога броја, *стоји и један историјски разлог који Србима у овој држави ставља у дужност чување извесних линија географских, саобраћајних, економских и културних, у којима су Срби, далеко пре стварања Југославије, гледали животне погодбе за спокојан живот и своје место на Балкану.*

То је оно што у првом часу налаже сабирање снаге српског народа, код кога се не ради о повременом политичком интересу него о судбини. Али тај позив Србима да одговоре својој дужности не може задржати да са Србима не пођу и грађани других народности и вера, који у мешовитим крајевима од давнина живе у заједници са Србима и с њима деле добро и зло. Њима може бити само од користи постављање једног здравог стања са народном владавином.

Ако у државном питању одређења и улоге српског народа у овој држави мора бити одлучујућа реч Срба, у питању управног, економског, социјалног уређења преосталог дела, равноправна реч свих грађана без разлике народности и вера одлучиваће у пуној слободи.

У утакмици националних саставних јединица, која се нажалост, на извесним странама најављује са тенденцијама које Србима

нису у природи, Срби ће се трудити да се економски, социјални и културни напредак развија широким слободним струјањем свих животних снага у том делу. А да би у томе успели, сасвим природно даће слободу свим иницијативама. У оквирима широких самоуправа које одговарају потребама појединих крајева и у поштовању права националних мањина, грађани свих народности и вера добијају гаранције за спокојан живот, у пуној равноправности са Србима.

Али да до свега тога дође и до обезбеђења складне државне целине, до обезбеђења положаја Срба и у пуној хармонији са Србима здравих услова за живот свих грађана, *потребно је да све што хоће друкчији живот солидарно са Србима пође у борбу за постављање народне владавине.*

Питање демократског поретка није више питање програма једне партије: то је питање оздрављења целокупног јавног живота, питање судбине ове државе којој се – ако овако продужи – неће видети у чему су њене државне прерогативе, ауторитет ни карактер, осим у имену.

За тренутак бесциљан је и јалов труд за извођење свих посебних политичких програма ако се земљи на време не обезбеди редован слободан живот.

Читава привредно-социјална слика наше земље, привредно несређене, покрајински разбијене, неспособљене чак ни за саму унутарњу размену добара и у читавим покрајинама небригом остављене чамотњи и сиротињи, неповезаност земље економско-саобраћајним артеријама: све то сведочи о нездравом општем стању у коме брига о јавном добру није била главна. А најстрашња слика те небриге у једној сељачкој земљи је несхватање проблема села као основног, од чијег доброг решења зависи делатност свих привредних редова и опште благостање. Али, да се проблем села тако схвати, он се мора искрено осећати и као привредни и као социјални, као старање да се те четири петине народа оспособе привредно, социјално и културно, да се уздигну свешћу о правима у својој земљи. Јасно је да такво схватање не могу заступати ненародни режими који та права не признају народу. У режиму у коме је читав државни апарат – управни, економски, финансијски па и саме социјалне бригае – у првом реду оруђе принуде и стеге, а тек у другом реду јавног старања, нема начина да се што озбиљно учини на корист народа. И пре данашњег §116 Устава, којим је режиму остављено да по својој ћуди кроји законе и преко ноћи мења услове

народног живота, разграђени су сви оквири закона, порушене све бране самовољи и корупцији која је од личне злоупотребе данас проширена као средство владања и планске деморализације народа. Јер, о изборима државна власт, од банова до среских начелника, сад већ јавно дели новац, за куповање гласова.

Растројавана и загађивана толико времена, земља је данас погођена национално. Поврх свих дневних интереса, народу је данас угрожена спокојна будућност.

У народној њиви коров је узео толики мах да никојем племени-том зрну, никојој идеји и никојем програму ту напретка нема док се коров не ишчупа здруженим поштеним рукама целог народа!

Регистар имена и глосаријум

РЕГИСТАР ИМЕНА

1. Анђелковић Новак, студент права, напустио Београд после Другог светског рата и прешао у Загреб.
2. Андрић Љиљана, студирала права, умрла доста рано после Другог светског рата.
3. Андрић Војин, један од челних људи у покрету Драже Михаиловића, осуђен најпре на смрт 1945, потом помилован и издржао 15 година на робији, после робије покушао илегално да пређе границу и нестао...
4. Антић Анта.
5. Арсић Михаило.
6. Атанацковић.
7. Бајец Бранка, студент медицине, погинула у интересном априла 1941. године.
8. Бајец Душан, после рата лекар, преминуо.
9. Бајец Фрањо, напустио Београд после рата и у Словенији вршио судске дужности.
10. Бајец Милан, новинар *Борбе*.
11. Бакић Дојчин, правник, умро децембра 1940. године.
12. Балножан Милош, општински чиновник Београда.
13. Балугић Живојин (1868–1941), новинар, дипломат, умро за време окупације.
14. Бартош др Милан (1901 –), универзитетски професор.
15. Боснић Сава, универзитетски професор у Канади, емигрант.
16. Броћић Младен.
17. Бурџевић Рифат (1915–1942), народни херој НОБ-а.
18. Цакић из Пирота.
19. Цинцар-Марковић Александар, министар спољних послова који је после 1945. био на робији.
20. Цветковић др Градимир, правник и економист.
21. Цветковић Драгиша, председник Владе Југославије 1939–1941.
22. Чакаревић Бранислав, студирао право, умро деведесетих година у Београду.
23. Ћирковић Петар, погинуо на Сремском фронту 1945. године.
24. Дамјановић Милица.
25. Давидовић Љубомир (1864–1940), први вођ Демократске странке између два светска рата.
26. Делари Владимир.
27. Дивац Недељко (1883 –), вођ Социјал-демократске странке.
28. Денковић др Драгаш, професор Правног факултета.
29. Драшковић Милорад старији (1873–1921), првак Самосталне радикалне странке, министар у владама још од 1905, убијен од комуниста 1921.
30. Драшковић Милорад млађи, научни радник у САД.
31. Ђермановић др Рајко, адвокат, првак Самосталне демократске странке, амбасадор СФРЈ после 1945, на крају емигрирао у Шведску.
32. Ђаја Гојко, адвокат, емигрирао у Француску шездесетих година, умро као емигрант.
33. Ђокић др Слободан, радио у штабу Драже Михаиловића и погинуо у Босни 1945. године.
34. Ђоновић Душан, правник, емигрант у САД.
35. Ђоновић Никола, адвокат, члан Извршног одбора Демократске странке.
36. Ђорђевић Димитрије, универзитетски професор у САД и члан САНУ у Београду.

37. Ђорђевић др Јован, професор Правног факултета, политички ангажован после 1945. године.
38. Ђорђевић Слободан, студент права, погинуо априла 1941. у бомбардовању Београда.
39. Ђорић Добрица, адвокат, преминуо у Београду осамдесетих година.
40. Ђурић Александар, правник.
41. Џингалашевић Станко, правник, у партизанским одредима од 1941, погинуо.
42. Џунић Ч. Предраг, студент шумарства.
43. Џунић М. Слободан, књижевник.
44. Фрајсхор Ерих, студент из Загреба.
45. Гавриловић Милан, вођ Српске земљорадничке странке, први дипломатски представник Југославије у Москви 1940. године, члан емигрантских влада у Лондону 1941–1943. године.
46. Грол др Војислав, адвокат, преминуо позних осамдесетих година.
47. Грол Милан (1876–1952), други по реду вођ Демократске странке, члан многих влада пре и после 1941, потпредседник Титове владе марта 1945, дао оставку августа 1945. године, објављивао опозициону *Демократију* од 27. септембра до 9. новембра 1945. године.
48. Хирш Алојз, убијен од Немаца за време рата.
49. Хођера др Зоран, на раду у Међународном монетарном фонду.
50. Иконић др Драгомир, публицист и политички активист.
51. Илић др Михаило, професор Правног факултета у Београду, стрељан од Гестапоа 1944. године.
52. Јанићијевић Милија, дипломирани правник, стрељан од партизана почетком 1945. године.
53. Јанковић Радослав, одведен 1943. у логор Маутхаузен.
54. Јовановић Драгослав (1886–1939), професор Правног факултета и ректор Београдског универзитета.
55. Јуришић Евгеније, адвокат у Канади, носио правничку титулу *Queens Council*.
56. Карађорђевић Павле, кнез намесник, био на челу југословенске монархије 1934–1941. године, умро у Паризу као емигрант.
57. Кнежевић Радоје, средњошколски професор, министар двора 1941, дипломатски представник у Португалији 1944, умро у Канади.
58. Комадинић Слободан, правник.
59. Крстић Анта.
60. Крстић Марко (1920–2006), правник, дуго година радио на Радио Паризу после 1950, један од оснивача и руководиоца *Ослобођења* у емиграцији.
61. Лазаревић Добривоје.
62. Лазаревић Родољуб, адвокат, хапшен два пута од Гестапоа за време окупације 1943, пуштен из логора Бањице тек маја 1944. године.
63. Љотић Димитрије, вођ профашистичке странке „Збор“, погинуо 1945. у емиграцији.
64. Мачек Владко (1879–1964), вођ Хрватске сељачке странке, потпредседник владе 1939, за време усташке владавине једно време затворен у логору Јасеновац.
65. Максимовић из Чачка.
66. Марковић др В. Божидар (1874–1946), професор Правног факултета, један од вођа Демократске странке, члан Владе од 27. марта 1941, умро у Њујорку 1946. године.
67. Марковић Драгослав Дража, дугогодишњи републички функционер, председник Савеза комуниста Југославије 1988. године.

68. Марковић Миодраг, правник, нестao у Босни 1945. године у четничком егзодусу.
69. Магијевић Бранислав, хемијски инжењер, емигрирао педесетих година, прешао у САД, где је и умро.
70. Петар Мишић (1889 –), ректор Београдског универзитета пре 1947. године.
71. Михаиловић Дража, 1983–1946, генералштабни официр и наставник на војним академијама, војни аташе у Софији и Прагу, вођ четничког покрета 1941, ухапшен 1946. и осуђен на смрт.
72. Миленковић Боривоје, дипломирани правник, погинуо у борбама с партизанима 1944. код Аранђеловца.
73. Миленковић Жика.
74. Милић Бранко.
75. Милосављевић др Ратко Агара, социолог, писац више стручних студија.
76. Милосављевић Милош.
77. Милошевић М. из Пирота.
78. Миловановић Бена Драгољуб, адвокат, вођ шумадијских демократа, стрељан октобра 1941. заједно са својим посинком.
79. Милутиновић Миодраг, адвокат.
80. Наумовић Михаило, студент технике, погинуо у борби против партизана 1944. године на Копаонику.
81. Недељковић Миодраг, инжењер.
82. Недић Владан, професор универзитета, стручњак за народну поезију.
83. Нешић из Чачка.
84. Николић из Горњег Милановца.
85. Пајић др Иван, лекар у Чикагу, стручњак за рендгенологију, један од оснивача *Наше речи* у Паризу, један од функционера Савеза *Ослобођење*.
86. Пантелић из Чачка.
87. Пашић Никола, адвокат у Торонту, један од вођа Југословенске равнорске омладине штаб 1001, успео да побегне за време окупације из логора на Бањици као четнички функционер.
88. Пелеш Татјана, адвокат.
89. Перић Живојин, професор Правног факултета, стручњак за задружно право, умро у Швајцарској као емигрант.
90. Петровић Миодраг, погинуо у партизанским редовима.
91. Петровић Мирјана, преводилац.
92. Петровић Слободан.
93. Петровић Жика, скојевац, формално одговорни уредник београдског *Студента*, 1940/41. године, хапшен за време окупације, ослобођен затвора, погинуо у четничким редовима у једној борби с Немцима.
94. Полети Андра, дипломирани правник, стрељан почетком 1945. године у Београду.
95. Полети Драгољуб, лекар, умро деведесетих година.
96. Полети Вера, хемичар, умрла 2006. године.
97. Поповић.
98. Поповић Божа.
99. Поповић др Ратибор, правник, затворен за време рата од Гестапоа, отеран у немачки логор источне Немачке, остао у емиграцији.
100. Прибићевић Адам (1880–1957), новинар, културни радник на селу, извршио самоубиство као емигрант, у Канади 1957. године.

101. Јосифовић, професор.
102. Протић Добривоје, адвокат.
103. Радибратовић Рагко, погинуо на крају рата као четник.
104. Радојковић др Милош (1902 –), професор Правног факултета.
105. Радосављевић Раденко, трговачки путник, квартовни функционер Демократске странке.
106. Радован Грковић, правник, један од шефова београдске Озне 1944. године, потом министар у владама Србије.
107. Радовановић Ђорђе, адвокатски приправник, ратни заробљеник 1941. године, остао у емиграцији, био један од функционера *Ослобођења* у Француској.
108. Радовановић Р. Шиља.
109. Радовић М. из Југословенске националне странке, погинуо за време рата у Црној Гори.
110. Рак Александар.
111. Рашевић Вељко, ухапшен од Гестапоа 1943, отеран у заробљеништво, остао у емиграцији, више деценија на *Гласу Америке*.
112. Ромић Боривоје, генерални секретар Савеза синдиката Југославије.
113. Секулић.
114. Симеоновић Чокић др Стеван, адвокат, члан Хрватског сабора пре 1918, потом члан Извршног одбора Демократске странке, убијен од усташа 1941. године.
115. Шкерковић др Никола, директор гимназије у Подгорици, члан Извршног одбора Демократске странке, после 1945. директор Архива Србије.
116. Слеччевић Милан, адвокат у Нишу.
117. Соковић Воја, трговачки путник, нестало у Босни 1945. године.
118. Стефановић, браћа.
119. Стевановић Власта, хемијски инжењер у Загребу.
120. Стевчић др Радован, лекар у Нишу.
121. Страњаковић др Бранислав, научни радник у Паризу, за време рата прешао у омладинску организацију Југословенске равнороске омладине штаб 501.
122. Шибалић из Чачка.
123. Шуменковић Марко, кафеџија, члан Главног одбора Демократске странке.
124. Шуменковић Мирјана.
125. Тадић Добрило, после 1945. на робији и убрзо умро.
126. Тасић Ђорђе, професор Правног факултета, стрељан од Гестапоа 1944. године.
127. Тодоровић.
128. Тодоровић Мишко, погинуо у Швајцарској као емигрант.
129. Томић Миле, економист, умро деведесетих година.
130. Топаловић др Живко, адвокат и синдикални функционер, вођ Социјалистичке странке Југославије, поузданик Драже Михаиловића, умро у Бечу као емигрант.
131. Тошић Будимир (1925–1986), инжењер, сликар и архитект.
132. Тошић Десимир.
133. Тошић Властимир (1922–1996), лекар, хирург.
134. Трифуновић Милош, један од вођа Народне радикалне странке, председник емигрантске владе 1943. у Лондону, вратио се 1945. у Југославију, био хапшен од стране комуниста.
135. Трифуновић Никола, адвокат, председник омладине Београда у Демократској странци 1941. године.

136. Туцовић из Чачка.
137. Тупањанин Иванка, свршени правник, умрла као емигрант у Великој Британији.
138. Тупањанин Милош, један од вођа Српске земљорадничке странке, умро као емигрант у Лондону.
139. Васић Миљивоје, емигрирао 1944, дипломирао права у Бриселу, имао висок положај у *Banque de Bruxelles*.
140. Вилдер Већеслав, један од вођа Самосталне демократске странке, уредник *Нове ријечи*, емигрант у Лондону, члан Југословенског народног одбора.
141. Визек Јан, дипломирани правник у Београду, отишао 1945. у Чехословачку где је до 1948. био у дипломатској служби.
142. Влајић Божидар, адвокат, један од вођа Демократске странке пре 1941, кратко време министар у емигрантској влади у Лондону 1943, десет година уводничар лондонске *Наше речи*, члан Савеза *Ослобођење*.
143. Вучковић Миодраг.
144. Вукобратовић Чедомир, економист.
145. Зарјан из Чачка.
146. Зечевић Илија.
147. Жикић из Скопља.
148. Жугић Трипко, адвокат, један од вођа црногорских демократа, одведен од стране окупатора у логор Маутхаузен и потом ослобођен, припадао групи опозиционих народних посланика 1945. године у привременом Парламенту.

О ПИСЦУ *Личних бележака*

Десимир Тошић је рођен 1920. године. После средње школе завршио је две године права у Београду, потом студирао економске, социјалне и политичке науке у Паризу. Ушао је у политички живот на Београдском универзитету јесени 1938; новембра 1940. изабран је за председника студентске организације Демократске странке. За време окупације хапсила га је окупаторска полиција Гестапоа; рат је завршио у Немачкој на принудном раду, а потом емигрирао у Француску. Од године 1948. па до ове 2007. објавио је више различитих радова као пригодну политичку литературу.

Објављени истраживачки радови:

Тоталитаризам и права човека, Париз 1948, на француском;
Српски национални проблеми, Париз, 1952, на српском (ћирилица), са етничком картом Југославије у бојама;
Раднички савети, Париз, 1956, на француском;
Тито и Хрушчов, двојица ревизиониста (заједно с др Илијом Јоксимовићем), Београд, 1998;
Колективизација у Југославији 1949–1953, Београд, 2002;
Ко је Милован Ђилас, Београд, 2003;
Демократска странка 1920–1941, Београд, 2006;
Личне белешке – Једно виђење студентских политичких кретања 1938–1941, Београд, 2007, три издања.

Поред тога писац је објавио и више зборника својих чланака и есеја:

Адам (Прибићевић) као сељачки и национални идеолог, Виндзор, 1958;
Стварност против заблуда – Српско национално питање, Београд, 1997, два издања;
Снага и немоћ – Наш комунизам 1945–1990, Београд, 2000, два издања;
О људима, Београд, 2001, три издања и
Црква, држава и друштво, Београд, 2005.

САДРЖАЈ

Неколико речи објашњења	5
Једно виђење студентских политичких кретања пред Други светски рат	9
Додатак	
Основни погледи и схватања Студентске демократске омладине	53
Демократи о данашњем стању у земљи	74
Регистар имена и глосаријум	97
О писцу <i>Личних бележака</i>	105

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

378.189.9 (497.1) "1938/1941"
329.78-057.875 (497.1) "1938/1941"

ТОШИЋ, Десимир

Личне белешке / Десимир Тошић ;
[приредила Сања Јовичић]. - Београд :
Демократска странка, Истраживачко-издавачки
центар, 2007 (Београд : Evro Giunti). -
105 стр. : фотогр. ; 21 см. - (Мала
библиотека Србија 21 - нови почетак)

Тираж 2.300. - Додатак: стр. 53-96. О
пису Личних бележака: стр. 105.
Регистар.

ISBN 978-86-7856-069-9

а) Демократски студентски клуб. Београд -
1938-1941 б) Студентски покрет -
Југославија - 1938-1941
COBISS.SR-ID 142483980

Издања Библиотеке „Милан Грол“

др Божидар Марковић
др Љубомир Тадић
Десимир Тошић
О ДЕМОКРАТИЈИ И ПОЛИТИЧКИМ СТРАНКАМА

Алекса Ћилас
БРАНЕЋИ ЗАПАД

Милован Ћилас
СЛУТЊА ПОСТКОМУНИСТИЧКОГ ХАОСА

др Дубравка Стојановић
ЈОВАН СКЕРЛИЋ

проф. др Драгољуб Мићуновић
МУШКИ ЗЛОЧИН И ИЗВИЊЕЊЕ

Вељко Рашевић
ОГЛЕД О СХВАТАЊИМА ДИМИТРИЈА ЉОТИЋА

Десимир Тошић
ЦРКВА, ДРЖАВА И ДРУШТВО

Мирослав Јовановић
СРБИЈА 1804–2004
200 година развоја оптерећеног дисконтинуитетима

Борис Тадић
ТРИ ИНТЕРВЈУА